

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis z verejných zdrojov pod-
poril Fond na podporu umenia*

u. fond
na podporu
umenia

HLAVNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Dana Guričanová,
Robert Hammel, Renáta Hlavatá,
Ingrid Hrubaničová, Martin Cho-
chol, Bronislava Chochoľová,
Nicol Janočková, Ján Kačala, Si-
byla Mislovičová, Slavomír On-
drejovič, Lucia Molnár Satinská,
Mária Šimková, Iveta Vančová,
Pavol Žigo

REDAKCIA

811 01 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- ŽIGO, Pavol: Jazykové zmeny na po-
zadí piatich storočí reformácie. I. 193
GURIČANOVÁ, Dana: Nie je všetko
krištál', čo sa blyští, lesknúť sa môže
aj kryštál' 204

DISKUSIE

- DUCHKOVÁ, Silvia: Písanie veľkých
písmen na znak úcty 211

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

- KLIMENT, Ján – ŠOLTÉS, Rudolf:
Nové a revidované slovenské mená
machorastov. 1. Odstraňovanie rodo-
vej homonymie 217

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- BALLEKOVÁ, Katarína: *Kupujte od
štrangárov žinky, šnúry, motúzy, špa-
gáty, laná, povrazy* (2) 230

ROZLIČNOSTI

- O materiálových zdrojoch Slovníka
súčasného slovenského jazyka. A.
J a r o š o v á 236

SPRÁVY A POSUDKY

- Nedožitá deväťdesiatiny univerzitného
profesora Rudolfa Krajčoviča. P. Ž i -
g o 239
Jozef Mlacek alebo o jednom dob-
rom duchu slovenskej lingvistiky.
M. Š i m k o v á 242
Láska má tvar štvorrozmerný. I. R i p -
k a 245

SPYTOVALI STE SA

Mamičkovský plurál. K. K á l m á n o - v á	248
Používanie skratky <i>FBI</i> . S. Duch- k o v á	249

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slov- níku slovenského jazyka (28). M. P o v a ž a j	250
---	-----

Z WEBOVEJ PORADNE

Prečo sa <i>rizoto</i> píše s mäkkým <i>i</i> a <i>ryža</i> sa píše s ypsilonom?	254
Od podstatného mena <i>Lučenec</i> máme prídavné mená <i>lučenský</i> aj <i>lučenecký</i> . Môže byť potom aj dvojtvar <i>zvolen- ský/zvolenecký</i> ?	254
Prečo sa píše prídavné meno <i>jed- noškrvná</i> so zdvojeným <i>n</i> ?	254
Aké je správne oslovenie ženy, ktorá má vojenskú (služobnú) hodnosť po- ručíka, kapitána, majora a podobne?	255
Koľko pádov je v slovenčine? Koľký pád je <i>lokál</i> a koľký je <i>inštrumentál</i> ?	255
Aký význam majú slová <i>činžiak</i> a <i>pa- nelák</i> a ktoré z nich je spisovné?	256
Je správne vyjadrenie <i>Dat' niečo na ro- väs</i> (<i>na oplátku za niečo</i>)?	256

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykoveho odboru Matice slovenskej. Ročník 51, 2017, č. 4 (18. 8. 2017). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislavíková. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 8,40 €, jednotlivé čísla 1,40 €. Rozširuje, objednávkly a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812840. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

© Matica slovenská, Martin

Výtlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2017

Cena 1,40 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Jazykové zmeny na pozadí piatich storočí reformácie. I.

PAVOL ŽIGO

Abstract: The aim of the paper is to characterize the social and linguistic situation within the Protestant environment during the 16th – 19th centuries on the territory of contemporary Slovakia. The focal constituent of the paper is represented by information about the influence of the spiritual and mental change – i.e. of Reformation – upon the development of national languages, in particular upon secular and religious education in the Slovak language. The analyses of the individual issues of religious texts, and of the first scholarly descriptions of the language of their users in the Pre-Standardisation period, indicate functional unification of language and its resulting in codification.

Keywords: Slovak language, Reformation, language situation, slovakised Czech, description of the standard Slovak, codification of the standard Slovak.

Významným impulzom zmien v mentálnej, duchovnej aj jazykovej sfére sa v 16. storočí stala reformácia. V našom príspevku si ju všimáme z hľadiska vplyvu na jazyky, ich rozvoj, v prvom rade na slovenské jazykové územie. Zameriame sa najmä na odraz mentálnych zmien v jazyku, nie na teologic-

kú stránku problematiky a odmietame vnášať do tohto kontextu akékoľvek interkonfesionálne napätie. Vychádzame zo základnej myšlienky, že reformácia bola významným teologicko-spoločenským hnutím, ktoré v období raného novoveku zasiahlo do dejín a myslenia takmer celého európskeho kontinentu, že prekročila rámec teológie a náboženského života a významne ovplyvnila duchovný aj materiálny život spoločnosti. Posunula stredoveký dogmatizmus a konzervativizmus uvoľnením priestoru na odlišné vnímanie náboženstva a vzdelania, stimulovala rozvoj jazyka v tom, že posilnila jeho spoločenskú funkciu a prijala za svoj atribút vzťah k Slovu tým, aby sa stalo každému zrozumiteľným v jeho rodnom jazyku. Túto ideu preferovali všetci reformátori – od samotného Martina Luthera, Jána Kalvína, Martina Bucera, Filipa Melanchtona cez ich stúpencov a šíriteľov myslenia. Intenzívny obrat v takto ponímanej duchovnej orientácii obyvateľstva spôsobila reformácia aj na území dnešného Slovenska a vo veľkej miere ovplyvnila rozvoj tunajšieho jazyka v jeho verejných funkciách.

Všeobecné východiská a podnety

Jazyková situácia sa na prelome 15. a 16. storočia na území dnešného Slovenska vyznačovala množstvom nejednotných útvarov a jazykom verejného styku bola latinčina. V oveľa menšej miere sa v hospodárskej oblasti používala nemčina a čeština, v menšej miere jazyky okrajových území po slovensky hovoriaceho obyvateľstva. Do unifikačných tendencií domáceho, zrozumiteľného jazyka zasiahla reformácia tým, že nahradila chýbajúce domáce kultúrne či duchovné centrum, v ktorom by sa sústreďovali vzdelanci so zameraním na šírenie jazyka zrozumiteľného domácemu obyvateľstvu. Túto úlohu v hospodárskej aj administratívnej sfére postupne, najmä po založení Karlovej univerzity preberala čeština. Zásluh na šírení Lutherovho učenia bolo v Uhorsku prvej polovice 16. storočia viacero. Výrazný vplyv na toto kresťanské myslenie mali vládnuce kruhy a hospodárske väzby územia dnešného Slovenska so stredoeurópskymi hospodárskymi a duchovnými centrami a vo veľkej miere ho okrem kráľovského dvora ovplyvnili kontakty s nemeckými mestami a diplomatické kontakty s vtedajším Nemeckom. Strediskom reformačných myšlienok sa začiatkom 16. storočia stal kráľovský dvor v Budíne s významnou podporou markgrófa Juraja Brandenburského. V tomto prostredí sa sformovalo aj výcho-

disko vzdelávania v ideách reformácie zásluhou učiteľov budínskych škôl (Simon Grynaeus, Vít Windsheim, kňazi Joan Henckel a Conrad Cordatus). Šírenie reformácie na území dnešného Slovenska malo v 16. storočí výraznú podporu aj v mestskom vzdelaneckom prostredí, kde v tom čase žila nemecká menšina, ktorá aktívne ovplyvňovala spoločenský život. Rozvojom baníctva sa upevňovalo jej hospodárske, jazykové aj konfesiónálne postavenie najmä v stredoslovenských bankských mestách Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Ľubietová, Pukanec a v ich okolí, t. j. na území, ktoré bolo venom kráľovnej Márie. Vo výraznej miere prenikali reformačné myšlienky aj na územie dnešného východného Slovenska, do miest Bardejov, Levoča, Prešov, Košice a Sabinov. Šírenie reformácie na spomenutom území pozitívne ovplyvnilo aj štúdium mladých vzdelancov na univerzite vo Wittenbergu a ich zásluhou myšlienky reformácie – Martina Luthera a Filipa Melanchtona – prenikali už začiatkom druhého desaťročia 16. stor. K prvým šíriteľom týchto myšlienok patrili v roku 1522 Martin Cyriak z Levoče, Juraj Baumhaeckel a Matej Thomae z Banskej Bystrice (Hajduk, 1990, s. 13). Počet študentov pochádzajúcich z územia dnešného Slovenska vo Wittenbergu stúpala a po ich návrate do domáceho prostredia výrazne posilňoval reformačné myšlienky.

Meno Martina Luthera a jeho idey sú na území dnešného Slovenska späté s rokom 1520, v ktorom učiteľ Tomáš Preisner v kostole v dedine Ľubica na Spiši prečítal 95 Lutherových reformačných téz. Z roku 1521 sa zachovali údaje o zaslaní Lutherových spisov do stredoslovenského bankského mesta Banská Štiavnica, v ktorom malo nemecké obyvateľstvo silnú oporu. Rokom 1522 je datovaná správa pisára Frankfordinusa z neďalekého bankského mesta Kremnica notárovi Jurajovi o Lutherovom vystúpení, v tom istom roku si magistrát významného stredoslovenského bankského mesta Banská Bystrica žiadal zo Sliezska kazateľa Šimona Bernhardta, ktorý kázal v reformačnom duchu. V Banskej Bystrici, v neďalekom Zvolene a v Kremnici v Lutherovom duchu pôsobili kazatelia Conrad Cordatus a Ioan Cresling. V stredoslovenskej oblasti Liptova sa k myšlienkam reformácie hlásili mestá Nemecká Ľupča (teraz Partizánska Ľupča) a Ružomberok, postupne aj širšie okolie Trenčína a Žiliny. Na východnom Slovensku bolo významným strediskom reformácie mesto Bardejov, kde pôsobili kazatelia Wolfgang Schustel a Izaiáš Lang. S východoslovenskou metropolou Košice

je späť pôsobenie magistra Achaciusa, v Bánovciach nad Bebravou v reformačnom duchu kázal Bazil Modonius a reformačné myšlienky prenikli aj do uhorských stolíc Gemer a Spiš a na východ Slovenska. Prvou stopou po zavedení domáceho jazyka v evanjelických bohoslužbách je kázeň farára Modonia v Bánovciach nad Bebravou v r. 1525.

Vzťah jazyka, konfesie a vzdelania

Ohľasy na reformáciu boli na základe historických prameňov o území dnešného Slovenska z prvej polovice 16. storočia výrazné a konfesia v jazykovo nejednotnom Uhorsku 16. storočia nadobudla nový fenomén vyplývajúci z reformačnej podstaty jazyka v jeho verejnej funkcii. Toto spojenie viery s domácim – všetkému obyvateľstvu zrozumiteľným – jazykom sa v porovnaní s latinčinou stalo novým silným integračným činiteľom. Nešlo tu len o územie slovensky hovoriaceho obyvateľstva, ale aj o ďalšie relevantné a slovenskému jazykovému prostrediu areálovo blízke oblasti vtedajšieho Uhorska s obyvateľstvom, ktorého materinským jazykom bola nemčina a maďarčina. Účinným prostriedkom na zmenu duchovnej paradigmy stredovekej náboženskej dogmatiky sa stala zrozumiteľnosť domáceho jazyka ako funkčného a vysoko efektívneho nástroja verejného pôsobenia na veriacich, modernou terminológiou povedané, „jednoduchých používateľov“ jazyka. Tieto okolnosti viedli k zakladaniu množstva nových zborov ako dôsledku meniacej sa duchovnej a v nadväznosti na ňu aj jazykovej paradigmy. V prvej polovici 16. storočia vzniklo na území dnešného Slovenska 39 cirkevných zborov hlásiacich sa k reformácii, v druhej polovici ich už bolo 96 a skoncentrované boli v oblastiach s dominujúcou banskou činnosťou: na Spiši, v Gemeri, v oblasti stredoslovenských banských miest, ale aj v Novohrade, v okolí Trenčína, Prešporka (dnešnej Bratislavy) a Žiliny, na križovatkách obchodných ciest vo výrazných hospodárskych a spoločenských centrách. So vznikom nového intelektuálneho prostredia je späť rozvoj vzdelanosti a školstva, škôl, ktorých množstvo bolo s ohľadom na vtedajší počet obyvateľstva výrazné: v 16. storočí vzniklo 97 takýchto škôl najmä v slobodných banských mestách a v ich okolí.

Významným predstaviteľom reformácie na území dnešného Slovenska sa stal Michal Radašin, ktorý sa narodil pravdepodobne v r. 1510 v chorvátskej Liburnii a zomrel 21. októbra 1566 v Bardejove. Bol žiakom M. Luthera

a F.Melanchtona, stal sa propagátorom a šíriteľom reformačného hnutia najprv ako kazateľ v rakúskom Hainburgu (1539) a v Prešporku (1540). V r. 1544 sa stal farárom v Bardejove, kde v r. 1546 zorganizoval prvú synodu evanjelikov na území dnešného Slovenska – Synodu Pentapolitany (*Quinque liberae regiaeque civitates partium superiorium*). Pentapolitanu tvorilo päť hornouhorských slobodných kráľovských miest – Košice, Levoča, Bardejov, Prešov a Sabinov – so spoločnými obchodno-ekonomickými záujmami. V roku 1549 prijali mestá Pentapolitany v rámci šírenia reformácie spoločné vierovyznanie, *Confessio Pentapolitana*, v ktorom sa prihlásili k evanjelickému augsburskému vyznaniu. Text konfesie pripravil bardejovský humanistický mysliteľ Leonard Stöckel. Podľa vzoru Pentapolitany vzniklo v r. 1559 združenie *Confessio Heptapolitana* (iné názvy: *Confessio Montana, Confessio Montanarum Civitatum*), ktoré tvorilo sedem stredoslovenských banských miest: Banská Belá, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Ľubietová, Nová Baňa, Pukanec s rovnakým poslaním, ako malo východoslovenské *Confessio Pentapolitana*. Na pozadí týchto hnutí sa v 17. storočí rozvíjalo stredné školstvo založením kolégia v Prešove, lýcei v Prešporku a v Kežmarku a desiatich gymnázií: v Bardejove, Košiciach, Levoči, Spišskej Novej Vsi, Rožňave, Brezne, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Kremnici a v Bánovciach nad Bebravou.

Najstaršie reformačné tlače – Kralická Biblia, Bardejovský katechizmus, Cithara Sanctorum

Významným duchovným a spoločenským prostriedkom šírenia reformácie bolo aj vydávanie základných textov, ktoré sa v reformačnom prostredí používali nielen v liturgii, ale v celom rozsahu jej pôsobenia. Najstarším impulzom používania zrozumiteľného jazyka v bohoslužbách v evanjelickom prostredí sa stal jazyk prekladu Biblie do češtiny z r. 1506 a výrazným stimulom na šírenie apoštolských zásad v domácom jazyku na území dnešného Slovenska v 16. storočí bolo vydanie Kralickej Biblie, pomenovanej podľa sídla tlačiarne v Kraliciach nad Oslavou. Jazykový útvar, v ktorom celé vydanie Biblie postupne vyšlo, sa v dejinách jazyka nazýva *biblická čeština*. Je to normalizovaný variant kultúrnej češtiny, ktorá bola oficiálne uznaná a prijatá za bohoslužobný a úradný jazyk evanjelickej cirkvi na Slovensku rozhodnutím evanjelických synod v rokoch 1610 a 1614. Stabilizátormi

jazyka v rámci prekladu aj jeho pravopisu boli príslušníci českobratskej cirkvi, ktorí upravili pôvodný pravopis zavedený v 15. storočí v Čechách Jánom Husom (pozri Pleskalová, 2005, s. 283). Toto vydanie bolo východiskom prekladu aj do iných jazykov uhorského kultúrneho a konfesionálneho prostredia, ktoré však nie je predmetom nášho príspevku (pozri Kardos, 1931, Csanda, 1985).

Mentálnu a duchovnú zmenu v slovenskom jazykovom prostredí pod vplyvom reformácie koncom 16. storočia výrazne ovplyvnilo šírenie vzdelanosti a viery prostredníctvom tlačených textov. K najstarším vydaniam textov s intenzívnym vplyvom na protestantské okolie sa zaraďuje Bardejovský katechizmus (1581), ktorý je nielen svedectvom prenikania nových myšlienok do slovenského prostredia, ale najmä snáh o unifikáciu jazyka v jeho verejných funkciách. Podrobne je význam tohto diela spracovaný v jeho komentovanom faksimilnom vydaní (*Bardejovský katechizmus z roku 1581*, Martin, 2013), z ktorého pripomíname najvýraznejšie jazykové znaky: označovanie dlhého *í* spojením znakov *ij* oproti neskoršej moravskej tradícii Kralickej Biblie, podľa ktorej sa táto fonéma zapisovala grafémou *j*, podobu predpony v superlatívoch adjektív a adverbii v podobe *nay-* oproti českej podobe *ney-*, tvary bez českej zmeny '*u* > *i*' typu *duš-u* (čes. *duš-í*), namiesto českej dvojhlásky *ou* (graficky zapisovanej ako *au*) sa v akuzatívnej singularu feminín vyskytuje slovenská striednica *ú* (*novú, zlu, wssemohuci* oproti „očakávaným“ podobám s diftongom *au*), variantnosť zapisovania starého diftongu typu *Buoh/Bûh*, v antroponymách *Mathuss* namiesto *Mathauss*, ale aj tvaroslovné slovakizmy – neadekvátna podoba prítomného prechodníka dokonavých sloviess *zapřûce* oproti korektnej pôvodnej podobe *zapřev(še)*, oslabenie klasických vokatívnych tvarov *Otče* ich funkčnou náhradou nominatívnych podôb *Otec*, preferencia dlhých tvarov adjektív oproti pôvodným českým krátkym tvarom (*pokřtěníj*, t. j. *pokřtěný* oproti *pokřtěn*, o ďalších znakoch podrobnejšie Ďurovič, 2013, s. 112 – 114). M. Žitný (Žitný, 2014, s. 129) sa pokúša identifikovať proces prekladania *Malého katechizmu* z hľadiska cieľového jazyka, ktorým mala byť (biblická) čeština, a predpokladaný silný prekladateľský vplyv Slováka Severína Škultétyho (Sculteti).

Nejednotnosť názorov na funkcie, zrozumiteľnosť a mieru slovakizovania češtiny v druhej polovici 16. a začiatkom 17. storočia vyplývala aj

z rozličného stupňa zrozumiteľnosti či prirodzenosti tohto jazyka z pohľadu prijímateľov, používateľov; menšou mierou „inakosti“ pôsobila biblická čeština na používateľov skalickej oblasti v porovnaní so stredoslovenským či východoslovenským jazykovým prostredím a touto prirodzenou vnútornou areálovou diferenciáciou sú podmienené niekedy aj nevedomované protirečenia v interpretáciách, či ide o češtinu slovenskej redakcie (Ľ. Ďurovič, 2013, s. 107), alebo o dobré ovládanie češtiny a jej funkčné slovakizovanie v rámci obradov (staršia interpretácia, pozri J. Doruľa, 1977, s. 39). Zastávame názor, že miera funkčného slovakizovania češtiny – nielen v protestantskom prostredí – výrazne vyplývala z vtedajšieho jazykového vedomia používateľov, podmieneného areálovou diferenciáciou formujúcich sa kultúrnych predpisovných útvarov a ich verejných funkcií. Tým, že sa uvedenými textami jazyk ocitol v štádiu unifikovania, nebol jednotný, prvé preklady náboženských textov sa stávajú východiskom prototypu, nie efektom. Skonštatoval to E. Pauliny, ktorý v súvislosti s jazykom reformácie na Slovensku uviedol, že kultúrna slovenčina pre nízky stupeň svojej normovanosti a ustálenosti v 2. polovici 16. a na začiatku 17. storočia potrebám kultového jazyka slovenských evanjelikov ešte nevyhovovala (Pauliny, 1983, s. 105). Proces unifikácie jazyka v tom čase nebol jednoduchý, pretože časť slovenských evanjelikov spočiatku ešte dávala prednosť latinčine a po česky písali iba vzdelanci, ktorí pôsobili v českom prostredí, napr. J. Silván a P. Kyrmezer. Paralelne tu pôsobil aj tlak kultúrnej slovenčiny, ktorá sa vďaka svojej blízkosti k češtine v porovnaní s latinčinou a nemčinou postupne uplatňovala najmä v anonymnej tvorbe nenáboženského charakteru a postupne vstupovala aj do protestantských náboženských žánrov.

Dôležitým integračným činiteľom evanjelikov na území dnešného Slovenska sa v druhej polovici 16. storočia stal ich bohoslužobný jazyk, jazyk Kralickej Biblie, biblická čeština. Ide o jazyk prvého českého prekladu Biblie (1579 – 1593) z pôvodných jazykov, t. j. hebrejčiny a gréčtiny, nie z latinskej Vyulgáty (podrobnejšie pozri Čapek, 1990, s. 79). Nový zákon preložil Jan Blahoslav, jeho preklad vyšiel v r. 1564 v Ivančiciach a vyznačoval sa „vzorovou, vznešenou, nežnou a jednoduchou češtinou“ (J. Karafiát, 1878, s. 78). Časť prekladov Nového zákona pripravil ešte v r. 1533 Beneš Optát a Petr Gzel, v časti prekladu však využili latinskú predlohu Erazma Rotterdamského. Medzi neskorších prekladateľov Biblie (1581) patril aj

Slovák Pavel Jesenius (podrobnejšie Čapek, 1990, s. 83 a n.). Základnými formálnymi znakmi biblickej češtiny sú diakritické znaky dlžeň a mäkčeň, dlhé *i* sa označovalo grafémou *j* (*djlo*), mäkčeňom sa označovalo *d', t', ň, ř, ž, č*, ale *š* iba zdvojeným *ss* (*nasse, wsse*), písmenom *ě* sa označovala mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky (*němý, wěc, pěna*), písmená *y, ý* sa používali nielen v tradičných pozíciách, ale dôsledne aj po *c, z, s* (*cyzý, měsýc, syla*) a písmeno *y* sa používalo aj vo funkcii spojky *i* a v predpone *ney-* (*neywjc*). Dvojhláska *ou* sa dôsledne zapisovala ako *au* (*saud*), z tradičných grafém sa ponechalo písmeno *w* (= *v*), pod vplyvom tradície sa používalo *v-clausum* za *u-* (*včeny = učeny*), písmenom *g* sa označovala hláska *j* (*gegich = jejich*), písmenom *g* s mäkčeňom sa označovala hláska *g*. Biblická čeština spĺňala základné kritérium reformácie, aby reč v kostoloch bola zrozumiteľná tým, ktorí ju počúvali. Čeština plnila túto základnú funkciu verejného jazyka, pretože v 16. storočí nebolo na území dnešného Slovenska kultúrne, duchovné ani akademické centrum, v ktorom by sa bol kultivoval domáci, slovenský jazyk. Čeština plnila nielen konfesiónalno-integračnú funkciu, ale snahou o jednotnú podobu jazyka vo verejnej sfére, v nadnárečovej podobe, sa snažila preklenúť jazykovú rozdrobenosť nárečovo diferencovaných území. Kralická Biblia sa stala kanonizovanou podobou jazyka, jeho prvými „Pravidlami“. Neobsahovala opisy hlások, tvarov, viet, ale samotným textom a pravidelnosťou typických javov stabilizovala normu, začala plniť funkciu verejného komunikačného útvaru vtedajších Slovákov a vytvorila oficiálny vzťah slovenčiny a češtiny, tvoriaci dodnes akademické diskusie o jeho podstate, podobách aj dôsledkoch.

Okrem prekladu Biblie na rozvoj domáceho jazyka vplývalo aj zostavenie a vydanie významného diela – kancionála *Cithara Sanctorum Apocv. Pjfine Duchownj Staré y Nowé Kterychž Cyrkew Krešťanská pri Weyročnych Slawnoſtech a Památkách Jakož y wewſfelických potrebách ſwých obecnich y obwzlaſtnijch proſpechem mnohým užívá: Knimžto pridany gsau Pjfine Dr. M. Lutheru wſſecky z Nnemecké reči do naſſi Slowanſké Preložené* (1636), ktorý bol po Biblii druhou najčítanejšou knihou evanjelikov a označoval sa za ich „druhú Bibliu“. Kancionál zostavil Juraj Tranovský (1592 Tešín, Poľsko – 1637 Liptovský Mikuláš), ktorý študoval v Tešine, nemeckých mestách Guben, Kolberg a Wittenberg a v Prahe. Pôsobil v Prahe, v Holešove, od r. 1615 vo Valašskom Meziříčí, po bitke pri Bielej hore (1620)

ho vyhnali z Moravy a odišiel do mesta Bielsko, v r. 1629 na Slovensko (Oravský Podzámok, Liptovský Mikuláš). Kancionál *Cithara Sanctorum* vo svojom prvom vydaní obsahoval texty a nápevy 412 piesní, z ktorých vyše 150 preložil alebo zložil sám Tranovský, vychádzal v mnohých vydaniach, postupne sa doplňoval a koncom 19. storočia obsahoval vyše 1 200 piesní. Používal sa v evanjelickom prostredí na území dnešných Čiech, Moravy, Sliezska, Slovenska a Dolnej zeme. V rozličných vydaniach vyšiel asi 215-krát, v slovenskom prostredí je známych vyše 100 vydaní a v tunajších evanjelických zboroch sa používal až do roku 1992.

Z funkčného hľadiska je tento spis svedectvom o jazyku, ktorý mal u nositeľov a používateľov slovenského jazyka svoju špecifickú podobu. Oproti „očakávaným“ českým tvarom sa v tlačenej podobe vyskytuje veľké množstvo slovakizovaných aj hybridných tvarov indikujúcich pôvodný neslovenský jazykový základ. Už v samotnom titule sa prejavuje funkčnosť živých dlhých tvarov adjektív typu *přídáný, přeložené a wytisštěné* oproti klasickým českým tvarom *přídány, přeloženy, wytisštěno*, ktoré poukazujú na slovenské jazykové prostredie (pozri Bartko, 1999, s. 15 – 16). Z množstva morfológických slovakizmov s väzbou na špecifické slovenské hláskoslovné zmeny možno uviesť spojenia z *českej zemi* („očakávaná“ východisková podoba by bola *z české země*), v *velkej žalosti* (oproti českej podobe *ve velké*), *pevná věže* (v češtine *věž*), podoby *Archanjel, anjelé* (v češtine *Archanděl, andělé*). Funkčnosť domácej kvantity v porovnaní s predpokladanou českou, resp. aj vo vzťahu k moravskému jazykovému prostrediu, ktoré bolo v porovnaní s češtinou (jej centrálnymi areálmi) slovenskému kontextu bližšie, dokazujú adaptované tvary indikujúce tlak odlišného jazykového prostredia: *pozdravená* (pôvodne *pozdravena*), *nebesá* (pôvodne *nebesa*), *chraň* (pôvodne *chraň*), *márnotratný* (pôvodne *marnotratný*), *rač* (pôvodne *rač*), *Chváliž/chvátež* (pôvodne *Chvaliž/chvaltež*), *márnost* (pôvodne *marnost*), podoba rozkazovacieho spôsobu *Zwolag* (pôvodne *Zvoleg*). K takýmto prvkom patria aj podoby, v ktorých nie sú predpokladané české dvojhlásky a na ich mieste sa uvádzajú tvary slovenskej proveniencie: *wykúpil/wykúpenj, služite, služj, buřka, posluhегme/prislúchagjcý, zarmúcenj, z pút, súdu, w Prudu, duffeg, odstuptež*, nekontrahovaná podoba privlastňovacieho zámena *moge*: *moge Srdečko* (predpokladaná podoba *mé*), neadekvátny je aj hláskový výskyt grafémy *j* na označenie vokálu *i* v pôvodnej pozícii *ě* (*Djt'átko/*

Djt'átku, pôvodne *děj'átko/děť'átku*), slovakizovanú podobu má aj príslovka *preč* (oproti *pryč*: *ginu cestů se preč brali*). Živá podoba jazyka vo verejných funkciách a funkčnosť domácich tvarov sa prejavila v koncovkách genitívu, datívu a lokálu singuláru feminín v takmer systematickej podobe: *tego chvjle, w jedneg době, teg diwneg raddy, s swej mocy, dusse meg, w tweg sprostnosti, chudeg matky, w gisteg prawdě, w sweg pokoře, z čisteg Panny, swej Ružičky, w Betlemskeg zahradce tweg, tweg Smrti, po tweg wůli, dussy sweg, sweg milosti, žadneg přimluwy, z teg bolesti...* Rovnakou tendenciou sa prejavili tvary akuzatívu a inštrumentálu singuláru feminín, prídavných mien, zámen a čísloviek, v ktorých sú tvary s koncovkami *-u/-ú* namiesto predpokladaných koncoviek s diftongom *ou* (graficky *au*): *ginu cestů se preč brali* („očakávané“ *ginau cestau*), *zwěstugjc radost nowu* (namieso *nowau*), *milost mnohú* (pôvodne *mnohau*), *mu dussy* (pôvodne *mau*), *na cestu prawu* (pôvodne *prawau*). Nie náhodou sa tieto morfológické javy ukazujú aj v inštrumentáli singuláru zámena *ten – tym*: *Cžjm gest bylo, tym zustalo / Cžjm nebylo, tym se stalo* (v češtine *tjm*), v inštrumentáli plurálu *tymito/před tymito věcmi* (namiesto pôvodného *těmito*). K živým tvaroslovným javom s dištinkciou slovenčiny a češtiny patria tvary s osobnou koncovkou *-m* v 1. osobe singuláru prézenta (*chcem tě koljbát* namiesto *chci*). Tieto znaky sú výsledkom slovenského jazykového vedomia v porovnaní s pôvodnými normami vtedajšej češtiny (pozri Doruľa, 1977, s. 38). Nemyslíme si, že jedinou príčinou uvedených znakov je nedostatočné poznanie noriem češtiny, ale že výraznú rolu na upravovaní piesní v Transociu mala aj funkčnosť a jazykové prostredie, ktorému boli určené. Možno nedokonalé poznanie českých jazykových noriem spôsobilo neadekvátne použitie niektorých prvkov typu *chwalmě moc hospodinowau* (správne v češtine by bolo *chwalmě... hospodinowu*), *w geslech ležj* (správne *w gesljch*), *Ma swau vlastnj notau* (správne *notu*), *tam máss ginau twé mladosti dobau* (správne *dobu*), *odwrat' od nas tau Rannu* (správne *tu*), *přetrhni wsseliky būj* (správne *boj*; pozri Bartko, 1999, s. 21; podrobnejšie charakteristiky spevníkov evanjelickej a rímskokatolíckej konfesie, pozri Vráblová, 2005; Blažencová, 2005). Ďalších päť vydání *Cithary sanctorum* (1653 – 1696) odráža rôzne stupne slovakizovania češtiny. S návratom k normovanej češtine sú späté až neskoršie vydania z čias ústupu od slovakizačných tendencií, najmä po vydaní *Bible D. Krmanom* (1722). Výraznejší rozvoj češtiny v slovenskom jazykovom

prostredí *Cithara* v prvej polovici 18. storočia nepodnietila, pretože vývin hovorených aj písaných žánrov spel k posilneniu domáceho, slovenského komunikačného prostredia, na ktoré čeština pôsobila stimulačne aj v tom zmysle, že aktivizovala domáce prostriedky jednotlivých žánrov.

Výraznou mierou sa o slovakizovanie češtiny v slovenskom jazykovom prostredí 17. storočia pričínal Daniel Sinapius Horčička (1640 Sučany – 1688 Levoča) katechizmom *Perlička djetek božjch* (1683), v ktorom české slová nezrozumiteľné slovenskému prijímateľovi nahrádzal slovenskými slovami v duchu zásady... *gako mluwjme, tak y psati máme*. Išlo o slovakizovanú češtinu v evanjelických cirkevných obradoch a v komunikácii v evanjelickom prostredí – medzi vzdelancami a kňazmi. So slovakizačnými tendenciami evanjelického prostredia súvisí aj jeho dielo *Neo-forum Latino-Slavonicum (Nový trh latinsko-slovenský, 1678)* – zbierka prisloví, porekadiel a ľudových pranostík väčšinou slovenského, sčasti českého, ojedinele aj poľského pôvodu. Výraznou mierou slovakizácie sa vyznačuje Horčičkov knižný súbor pastoračných spisov *Zahradka dussyčky pobožne* (1676) a zo spoločenského hľadiska má veľký význam jeho podiel na vydaní Komenského učebnice *Orbis pictus* (1685) a na 8. vydaní Tranovského *Cithary* (1684). Vo všetkých dielach uplatnil svoje zámerné slovakizačné snahy (najmä v štvrtom až deviatom vydaní *Cithary*, 1653 – 1696).

Ďalšiemu jazykovému vývinu a používaniu slovenčiny v reformačnom prostredí a snahám o unifikáciu jazyka sa po tomto všeobecnejšom prehľade budeme venovať v budúcom čísle nášho časopisu.

LITERATÚRA

Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha. Martin: Slovenská národná knižnica 2013. 256 s.

BARTKO, Ladislav: O jazyku spevníka *Cithara sanctorum* z roku 1636 a jeho ďalších vydaní v 17. storočí. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 1, s. 12 – 23.

BLAŽENCOVÁ, Ľubica: Interpretácia vybraných textov spevníka *Cantus Catholici*. Venované 350. výročiu vydania prvého tlačeného katolíckeho spevníka. In: Studia Academica Slovaca. 34. Ed. J. Mlavec, M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2005, s. 177 – 195.

CSANDA, Sándor: Az első magyar Biblia fordítás egybevételése hasonló cseh szöveggel. In: Irodalmi szemle, 1985, roč. XXVIII, č. 4, s. 323 – 333.

ČAPEK, Vladimír: Historie Bible. Praha: Advent 1990. 128 s.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Text Bardejovského katechizmu. In: Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha. Ed. M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica 2013, s. 103 – 128.

HAJDUK, Andrej: Počiatky reformácie na Slovensku. In: Evanjelický posol spod Tatier, 2009, č. 9, s. 13 – 15.

KARAFIÁT, Jan: Rozbor kralického Nového Zákona co do řeči a překladu: s hystorií našeho biblického textu. Praha: Nákladem spisovatelovým 1878. 107 s.

KARDOS, Tibor: A Huszita Biblia keletkezése. In: Magyar Tudományos Akadémia közleményei. 1., 1952, s. 125 – 177.

PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

PLESKALOVÁ, Jana: Jan Hus a nabodeníčka. In: Oratio et Ratio. Sborník k životnému jubileu Jiřího Krause. Ed. S. Čmejrková, I. Svobodová. Praha: Ústav pro jazyk český AVČR 2005, s. 283 – 287.

VRÁBLOVÁ, Timotea: Špecifiká evanjelickej duchovnej piesňovej tvorby na Slovensku v 17. storočí. (Cithara Sanctorum). In: Studia Academica Slovaca 34. Ed. J. Mlacek, M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2005, s. 313 – 330.

ŽITNÝ, Milan: Bardejovský katechizmus z roku 1581. In: World Literature Studies. Vol. 6 (23), 2014, s. 120 – 139.

Nie je všetko krištál, čo sa blyští, lesknúť sa môže aj kryštál

DANA GURIČANOVÁ

Jednou z dvojíc slov, ktoré mnohým používateľom slovenčiny robia pri písaní problémy, sú podstatné mená *krištál* a *kryštál* a od nich odvodené prídavné mená a príslovky (*krištálový/kryštálový*, *krištálovo/kryštálovo*). Znejú takmer rovnako, foneticky sa odlišujú iba v jedinej spoluhláske *l/l'*, čo vzhľadom na veľmi rozšírenú nedbanlivú výslovnosť spoluhlásky *l'* pri hovorenom prejave vôbec nemusí pomôcť. Natíska sa teda otázka, či je možné, resp. vhodné uvažovať o ich pravopisnom zjednotení.

Spracovanie podstatných mien *krištál* a *kryštál* v lexikografických príručkách vydaných od polovice 20. storočia však myšlienku jednotného pravopisu nepodporuje, pretože sú definované rozdielne. V Slovníku súčasného slovenského jazyka H – L (2011, ďalej len SSSJ 2) sa pri hesle *krištál* uvádza rozšírený gramatický aparát v podobe *-l'u/la L -li pl. N -le*

Text vznikol pri riešení grantového projektu *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko* (VEGA č. 2/0125/14).

G -lov a dva významy: „1. miner. bezfarebná priehľadná odroda kremeňa používaná v optike, sklárstve a klenotníctve; 2. bezfarebné umelecké a dekoračné sklo s vysokým obsahom olova“. Pripojený je aj frazeologizmus *čistý ako krištál* s výkladom „jasný, priehľadný“. Z hľadiska významu sú teda v popredí vlastnosti ako bezfarebnosť, priehľadnosť, jasnosť, čistota, a to aj v prenesenom zmysle slova, čo potvrdzujú doklady z korpusu Omnia Slovaca (15.05; ďalej len korpus), napr. *Doktor Kazimír bol človek čistý ako krištál. – Platňa je doškriabaná, vyrobená v roku 1952, ale speváčkin hlas je jasný ako krištál... – Deti boli oveľa čistejšie než dospelí; emócie sa na nich zrkadlili s krištálovou priezračnosťou... Ak potrebujeme spresniť, resp. zdôrazniť, že nejde o výrobok z olovnatého skla, ale o krištál* v zmysle bezfarebného prírodného minerálu, jednej z odrôd kremeňa, je vhodné použiť slovné spojenie *horský krištál*.

Pri hesle *kryštál* je v SSSJ 2 gramatický aparát *-lu L -li pl. N -ly* a štyri významy: „1. i odb. hmota v pravidelnom tvare s hladkými rovnými plochami a s výraznými hranami; 2. fyz., chem. rovnorodé pevné teleso s pravidelnou štruktúrou atómov, iónov al. molekúl; 3. eltech. súčiastka, ktorá slúži na stabilizáciu frekvencie kmitov elektronického oscilátora, napr. vo vysieláčoch, v elektronických hodinách a hodinkách, na taktovanie procesorov v počítačoch; 4. hovor. kryštálový cukor“. Z uvedeného vyplýva, že spravidla ide o hmotný objekt, ktorého typickou vlastnosťou je pravidelnosť usporiadania plôch, hrán, atómov a pod. Preto nemožno akceptovať pravopisnú podobu niektorých viet z korpusu, napr. *Kryštály slz sa kotúľali po jej tvári* (v tomto prípade nie je vhodné ani slovo *krištále*, ale možno použiť spojenie s prídavným menom, teda *krištálové slzy*). – *Nevidela som žiadne lebky, mušie nôžky, nebolo tu šero ani hory závesov, o kryštálovej guli ani nehovoriac* (guľa môže byť – vzhľadom na svoj obľý tvar – výhradne *krištálová*).

Ako boli slová *krištál* a *kryštál* lexikograficky spracované v minulosti? V Pravidlách slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom (1931; ďalej PSP 1931) sa uvádzajú v podobe „*krištál*, -u, m., bezbarevný, číry kremeň; *krištálové sklo* (iné je *krystal*)“ a „*krystal*, -u, m.; *krystalizácia*; *krystalografia*; *krystalizovať* (iné je *krištál* = bezbarevný, číry kremeň)“, čiže významový rozdiel sa výrazne pociťoval. V nasledujúcich Pravidlách slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom (1940, s. 86) je však slovo *krištál* označené hviezdíčkou ako nesprávne: „**krištál* = *krystal*; *kryštál*,

-u, m.; kryštalizácia; kryštalografia; kryštalizovať“. V recenzii Bartkovej publikácie Slovenský pravopis s gramatickými poučkami a slovníkom, ktorá vyšla v USA roku 1959, Š. Peciar na stránkach Slovenskej reči (1959, s. 290) namieta, že autor „nenáležite zavrhuje“ niektoré výrazy, medzi ktoré patrí aj slovo *krištál*. Recenzent toto podstatné meno komentuje osobitnou poznámkou v zátvorke: „B. nerozlišuje *krištál* a *kryštál* a káže používať len *kryštal* s krátkym *a*“, všimol si dokonca aj to, že na str. 105 je zrejme omylom uvedená podoba *krystal*.

V úvode k Pravidlám slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom (1953; ďalej PSP 1953), v ktorých sa zaviedli viaceré pravopisné zmeny, sa píše, že „Pri ohybných slovách sa uvádzajú nielen základné tvary, ale všetky tvary, pri ktorých by mohla vzniknúť pochybnosť o správnom tvorení“ (s. 12) a zároveň tam, „kde je to potrebné, (...) naznačujeme stručne (obyčajne jedným slovom) aj význam slova“ (s. 13). Slová *krištál* a *kryštál* sú spracované samostatne a v súlade s uvedenými propozíciami, teda s rozšíreným gramatickým aparátom a so stručným výkladom: „*krištál*, -a, 6. p. -li, mn. č. -le, m. (odroda kremeňa); krištáľová voda, krištáľové sklo; *kryštál*, -lu, 6. p. -i, mn. č. -y, m.; kryštáľový (napr. cukor); kryštalický; kryštálik -a, m. (útvár)“. Zaujímavé je, že genitív slova *krištál* tu má podobu *krištáľa*, kým v PSP 1931 je prípona *-lu*.

V prvom zväzku Slovníka slovenského jazyka (1959, A – K) sa už slovo *krištál* uvádza s variantným genitívom *-u/-a*, zvyšný gramatický aparát sa zhoduje s PSP 1953, významy sú dva: „1. min. bezfarebný kameň; 2. brúsené olovnaté sklo“. Slovo *kryštál* má uvedený rovnaký gramatický aparát ako v PSP 1953 a význam „nerastný útvar so zákonitou vnútornou stavbou“.

V Pravidlách slovenského pravopisu (2013, ďalej PSP 2013) aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003, ďalej KSSJ) nájdeme pri hesle *krištál* prípony *-u/-a* a v KSSJ aj dva významy: „1. bezfarebná odroda kremeňa; 2. bezfarebné sklo s vysokým indexom lomu“. Heslo *kryštál* má v oboch príručkách rozšírený gramatický aparát *-u L -i mn. -y*, v KSSJ sa uvádzajú tri významy: „1. pevné teleso s pravidelnou štruktúrou; 2. takéto teleso používané v rádiových technike ako polovodič; 3. hovor. kryštáľový cukor“.

Počnúc rokom 1953 teda všetky lexikografické príručky diferencujú význam slov *krištál* a *kryštál*, ich používanie je však aj v súčasnej jazykovej praxi často neuvedomené a náhodné. Z čisto pravopisného hľadiska mož-

no na rozlíšenie písomnej podoby slov *krištál'* a *kryštál* použiť jednoduchú mnemotechnickú pomôcku, ktorú často odporúčajú aj pedagógovia: keď je v slove mäkké *l'* (*krištál'*), je mäkké aj *i*; keď je koncové *l* tvrdé (*kryštál*), píše sa *ypsilon*. Mnohí používatelia však toto pravidlo buď neovládajú, alebo ho nevedia správne aplikovať, o čom svedčia aj korpusové doklady, napr. podstatné meno v podobe **kryštál'* má v rôznych pádoch 486 výskytov, prídavné meno **kryštálový* 1031 výskytov, prídavné meno **krištálový* 339 výskytov. V podstate len hypotetická príslovka *kryštálovo* je síce adekvátnym spôsobom odvodená od prídavného mena *kryštálový*, ale len jediný doklad (zo 728 výskytov v korpuse) možno považovať za pravopisne náležitý, aj to len v polohe okazionalizmu v rámci reklamného textu: *Nová špeciálna vrstva Carbo Purit® chráni vaše okuliare pred nežiaducimi vplyvmi, ktoré môžu znižovať komfort videnia a ich životnosť. Carbo Purit® je krištálovo čistý a kryštálovo odolný.* Slovné spojenie *kryštálovo odolný* je nápaditá narážka na skutočnosť, že drvivá väčšina prírodných i umelo vyrobených kryštálov má vysokú tvrdosť. Až 542 výskytov, čiže bezmála tri štvrtiny z uvedeného počtu, tvorí slovné spojenie *kryštálovo čistý* (adjektívum je v rôznych rodoch a pádoch) namiesto *krištálovo čistý*, keďže na základe kontextu ide o priehľadnosť, čistotu, priezračnosť (aj v metaforickej rovine), čo sú vlastnosti krištálu. Napr. *Na *kryštálovo čistý morálny profil sa dbá najmä u politikov. – Voda je prefiltrovaná, *kryštálovo čistá a je pitná. – Disponuje extrémne širokým frekvenčným rozsahom, od hlbokých basov až po *kryštálovo čisté výšky.*

Frekventovaným, no z hľadiska významu pravopisne nenáležitým slovným spojením sú *Swarovského kryštály*, čo akiste úzko súvisí so zaužívaným anglickým termínom *Swarovski crystals* (Swarovského krištále), resp. *Swarovski crystal elements* (Swarovského krištálové komponenty), pričom v dôsledku tzv. mágie originálu volia aj Slováci podstatné meno *kryštál* a prídavné meno *kryštálový*. Produkty pod značkou Swarovski sa však vyrábajú z krištálového skla, čiže z číreho skla s vysokým indexom lomu.

Z hľadiska pôvodu majú slová *krištál'* a *kryštál* spoločnú bázu, ide teda o etymologické varianty, ktoré sa pravopisne aj významovo od istého obdobia vyvíjali autonómne. V Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny (Králik, 2015) nájdeme informáciu, že slovo *kryštál* pochádza z latinského „*crystallus*, čo je prevzatie z gr. *krystallos* (κρύσταλλος) ‚krištál‘, pôvodne

„ľad; priehľadný kameň“, odvodenina od gr. *kryos* (κρύος) „ľad, mráz“. Vo význame „pevné teleso s pravidelnou štruktúrou“ sa podľa tohto slovníka používa od 17. storočia, rovnako ako slovo *krištál* s výkladom „bezfarebná odroda kremeňa; bezfarebné sklo s vysokým indexom lomu“, ktoré takisto pochádza z latinského *crystallus* (v stredovekej latinčine aj *cristallus*). Doklady zo 17. storočia nájdeme v Historickom slovníku slovenského jazyka II K – N (1992), napr. „vitriol aneb kristal“ (*Opuscula artis chymicae*) či „krsstalj, ktere se w kotliku usedlj“ (Receptár turčiansky).

Podobné varianty ako v slovenčine sa vyvinuli aj v češtine, tam sa však mäkkosť ustálila iným spôsobom, takže slovenská dvojica *krištál/kryštál* má v češtine náprotivky *křišťál/krystal*, ktoré sa používajú zhruba rovnako ako v slovenčine. Varianty odlišujúce význam existujú aj v ruštine, ale nie sú natoľko foneticky blízke ako v slovenčine: podstatné meno *kryštál* má podobu *кристалл* (*kristall*) a *krištál* podobu *хрусталь* (*chrustal*).

V mnohých európskych jazykoch existuje len jedno slovo pre všetky spomínané významy. Podoba s mäkkým *i* sa ustálila napr. v nemčine (*Kristall*), španielčine (*cristal*), vo francúzštine (*cristal*), v esperante (*kristalo*), maďarčine (*kristály*), taliančine (*cristallo*), lotyštine (*kristāls*), holandčine (*kristal*), vo švédčine (*kristall*), fínčine (*kristalli*), v portugalčine (*cristal*) aj v turečtine (*kristal*).

Podobu výhradne s *psilonom* – opäť so všetkými spomínanými významami – nachádzame v poľštine (*kryształ*), nórcine (*krystall*), dánčine (*krystal*) a v latinčine (*crystallum*, ale aj *cristallus*). Zaujímavo sa vyvíjala situácia v angličtine, kde sa spočiatku používala podoba *cristal*, ale nakoncom sa ustálila podoba *crystal* (porov. http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=crystal), ktorá sa používa dodnes, a to aj vo funkcii prídavných mien *krištálový* a *kryštálový*. Pri preklade je preto zvyčajne nevyhnutný kontext, prípadne aspoň presnejšie určenie ďalším slovom, napr. pre bezfarebnú odrodu kremeňa, čiže *krištál*, sa v angličtine používa termín *rock crystal* alebo *crystal quartz* (slovo *quartz* má v prvom rade význam „kremeň“).

Rozlíšenie významu, a teda aj pravopisu, býva náročné aj v slovenčine, lebo nerast *krištál* má spravidla *kryštálovú* štruktúru a na mnohých *krištálových* lustrach visia ozdobné prvky vybrúsené do tvaru *kryštálov*, čiže útvarov „s hladkými rovnými plochami a s výraznými hranami“ (SSSJ 2), ktoré

majú vysoký lesk. Z tohto hľadiska bývajú problematické aj spojenia slov *krištál* a *kryštál* a ich odvodenín s podstatným menom *briliant*, lebo laik nemusí vedieť správne posúdiť význam jednotlivých slov, na čo nás prostredníctvom e-mailu upozornila odborníčka na klenoty. Podstatné meno *briliant* má v Slovníku súčasného slovenského jazyka A – G (2006, ďalej SSSJ 1) tieto významy: „1. tvar výbrusu bezfarebných alebo jasno sfarbených priehľadných drahokamov, diamantov, krištáľov a pod.; 2. brúsený diamant; 3. tlačiarenské písmo veľkosti 3 typografických bodov“. *Briliant* je v podstate opracovaný diamant, teda musí mať *kryštálovú* štruktúru, zároveň je zvyčajne *krištáľovo* priehľadný, ale najmä vzhľadom na 1. význam tohto slova nie je vhodné použiť slovné spojenie *briliantové krištáľe* ani *briliantové kryštály*, ale možno použiť napr. spojenie *briliantový výbrus krištáľu* alebo *krištáľovo čistý briliant*.

S úmyslom pomôcť žiakom základných škôl zorientovať sa v pravopise napísal Daniel Hevier knižku diktátov zameraných na konkrétne pravopisné problémy (Hevier, 2011). Zaradil do nej aj diktáty precvičujúce foneticky príbuzné, ale pravopisne odlišné dvojice slov, napr. *vír/výr*, *bidlo/bydlo* a pod. Pre dvojicu slov *krištál/kryštál* vybral takéto vety: *Do krištáľovo čistej vody v krištáľovom pohári už netreba dávať kryštáľový cukor. Kryštáľový cukor je škoda dávať do krištáľového skla. Krištál je odroda kremeňa alebo bezfarebné sklo. Známy je benátsky krištál alebo karlovarský krištál. Keď je prameň čistý, hovorí sa o ňom, že je krištáľový. Kryštál je pevné teleso s pravidelnou stavbou.*

Na záver teda možno konštatovať, že napriek fonetickej a etymologickej príbuznosti dvojice slov *krištál* a *kryštál* je ich pravopis v odbornej terminológii už natoľko vžitý, že jeho zjednotenie by nebolo vhodné. Rešpektuje sa tým aj historická tradícia, pretože etymologické varianty *krištál/kryštál* sa pravopisne aj významovo vyvíjali autonómne už od 17. storočia. Pri písaní slov *krištál* a *kryštál* je dôležité uvedomiť si, či sú z hľadiska ich významu relevantné vlastnosti ako bezfarebnosť, priehľadnosť, jasnosť, čistota, a to aj v prenesenom zmysle slova (vtedy ide o *krištál* a príslušné odvodené slová), alebo ide o hmotný objekt, ktorého typickou vlastnosťou je pravidelnosť usporiadania plôch, hrán, atómov a pod. (vtedy ide o *kryštál* a príslušné odvodené slová).

LITERATÚRA

HEVIER, Daniel: Heviho diktátor – 138 veselých diktátov Daniela Heviera, s ktorými zvíťaziš nad gramatikou! Bratislava: TRIO Publishing 2011. 80 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 2. K – N. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1992. 616 s.

KRÁLIK, Lubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

PECIAR, Štefan: Henrich Bartek, Slovenský pravopis s gramatickými poučkami a slovníkom. In: Slovenská reč, 1959, roč. 34, č. 5, s. 288 – 292.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská. Praha: Štátne nakladateľstvo 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská 1940. 482 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 1. vyd. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1953. 408 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. 592 s. ISBN 978-80-224-1331-2.

Slovník slovenského jazyka. I. A – K. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1087 s. ISBN 978-80-224-1172-1.

DISKUSIE

Písanie veľkých písmen na znak úcty

SILVIA DUCHKOVÁ

Problematika písania veľkých písmen je „stálicou“ v inventári otázok jazykového poradenstva, ale aj písomných jazykových prejavov vo všeobecnosti. Ide o široký okruh problémov, ktorý je rozpracovaný v Pravidlách slovenského pravopisu (2013, ďalej PSP) na 26 stranách iba orientačne, lebo vzhľadom na jeho rôznorodosť a na pohyb v jazyku nemožno v úplnosti obsiahnuť všetky pravopisné javy a potreby praxe. V PSP je kapitola venovaná písaniu veľkých písmen rozdelená do šiestich okruhov tvoriacich samostatné podkapitoly: konkrétne sa rieši písanie veľkých písmen 1. na začiatku vlastných mien, resp. aj vnútri viacslovných vlastných mien; 2. na začiatku viet; 3. v niektorých skratkách, ktoré zastupujú viacslovné pomenovania, v ustálených značkách; 4. niekedy v poézii na začiatku veršov; 5. na vyzdvihnutie niektorých slov a častí slov alebo častí jazykového prejavu; 6. na znak úcty. Najobsiahlejšia a textovo najčlenitejšia je prvá podkapitola; písaniu veľkých písmen na začiatku vlastných mien a vnútri viacslovných vlastných mien je venovaných 20 strán. Je to pochopiteľné, pretože v jazyku pribúdajú nové a nové názvy, a tak je otázka ich pravopisu najfrekvencovanejšia a stále živá. V našom príspevku sa však chceme venovať šiestej podkapitole, čiže písaniu veľkých písmen na znak úcty.

V tejto podkapitole sa na s. 75 uvádza, že na znak úcty sa píše veľké začiatkové písmeno:

1. v priamom písomnom styku v tvaroch zámen *Ty, Vy, Tvoj, Váš*, ak sa vzťahujú na individuálneho i kolektívneho adresáta, napr. *Navštívim Ťa čo najskôr. Dostal som Tvoj list. – Zasielam Vám príspevok. – Veľmi ma zaujali Vaše osudy. – Vitame Vás* (nápis na transparente);

2. v oficiálnom písomnom styku v niektorých tituloch a osloveniach často historickej povahy, a to:

a) v akademických tituloch a osloveniach, napr. *Vaša Magnificencia* (oslovenie rektora), *Vaša Spektabilita* (oslovenie dekana fakulty);

b) v panovníckych, šľachtických a pod. tituloch, napr. *Vaša Excelencia*, *Jeho Excelencia*, *Veličenstvo*, *Výsosť*;

c) v tituloch vysokých cirkevných hodnostárov, napr. *Svätý Otec*, *Jeho Svätosť* (tituly pápeža), *Eminencia*, *Vaša Eminencia* (oslovenie kardinála);

d) v oslovení významných umelcov, napr. *Majstre*.

Za vymenovanými poučkami nasledujú petitom tri poznámky:

1. Tvary zámen *ty*, *tvoj*, *vy*, *váš* sa v rozličných návodoch, pokynoch, reklamných textoch a pod. zvyčajne píše s malým začiatočným písmenom.

2. Ak nejde o oficiálny písomný styk, šľachtické a iné tituly sa zvyčajne píše s malým začiatočným písmenom, napr. *vaše blahorodie*, *vaša výsosť*, *vaša kráľovská výsosť*, *vaša kráľovská milosť*, *vaša jasnosť*, *vaša urodzenosť*, *jeho excelencia*, *vaše veličenstvo*.

3. S malým začiatočným písmenom sa píše tvary zvratných zámen *sa*, *si*, *svoj* a pomocného slovesa *byť* (*si*, *ste*), napr. *Nezmenili ste svoj názor?* – *Kedy ste sa vrátili z dovolenky?* – *Zapamätali ste si to dobre?*

V jazykovoporadenskej činnosti sme veľmi často konfrontovaní s otázkami pravopisu osobných a privlastňovacích zámen. Používatelia slovenčiny tu majú viacero nejasností, ktoré sa týkajú charakteru a foriem textu, adresáta textu, žánrov textu, typu komunikácie a komunikačnej situácie či komunikačno-štylistického hľadiska. V prvom rade tí, čo poznajú pravidlo uvedené v PSP, že tvary zámen *Ty*, *Ťy*, *Tvoj*, *Váš* sa píše s veľkým začiatočným písmenom „v priamom písomnom styku“, nie vždy vedia, ako chápať túto formuláciu. Keď vysvetlíme, že priamym písomným stykom sa rozumie korešpondencia, takéto vysvetlenie často nepostačuje. Súvisí to so zmenou a rozšírením foriem súčasnej písomnej komunikácie, keď klasická listová korešpondencia ustúpila do úzadia a nahradili ju nové, elektronické formy komunikácie – e-mailová, internetová, mobilná – s vlastnými špecifikami. Tie sa najmä v neoficiálnom styku vyznačujú uvoľnenosťou, neformálnosťou, spontánnosťou dosahovanou nielen verbálnou zložkou, ale aj používaním škály grafických symbolov, znakov a obrázkov. V používateľoch to vyvoláva otázku, či sa písanie zámen na znak úcty s veľkým začiatočným

písmenom netýka iba formálneho písomného styku. V týchto situáciách okrem požiadavky priameho písomného styku akcentujeme zásadu zdvorilosti, ktorá sa neviaže iba na oficiálnu komunikáciu.

Ďalšia nejasnosť súvisí s adresátom textu. Mnohí používatelia si myslia, že písanie tvarov zámen *Ťy, Váš* s veľkým začiatočným písmenom sa vzťahuje iba na jednotlivca, ktorému vykáme. Ak sa obracajú na viacerých adresátov, majú tendenciu písať zámená s malým začiatočným písmenom. Rovnako nevedia, k čomu sa prikloniť, keď niektorým alebo všetkým osloveným osobám tykajú. [V takých prípadoch odpovedáme, že nie je rozhodujúce, či osloveným osobám tykáme alebo vykáme, ale o aký druh písomnosti ide.] Pravopisná neistota sa ďalej prejavuje najmä vtedy, keď sa používatelia slovenčiny obracajú na firmu, inštitúciu, organizáciu a pod., teda nie na konkrétnu osobu. Tieto skúsenosti z jazykovej poradne ukazujú, že by bolo dobré v PSP vysvetliť, že kolektívnym adresátom môže byť nielen skupina osôb, ale aj právnická osoba, čiže firma, inštitúcia, organizácia, zariadenie a pod.

Veľký počet otázok sa týka textov reklamného, propagačného, inštruktážneho, oznamovacieho či anketového charakteru. PSP síce v poznámke č. 1 uvádzajú, že tvary zámen *ty, tvoj, vy, váš* sa v rozličných návodoch, pokynoch, reklamných textoch a pod. zvyčajne píše s malým začiatočným písmenom, ale poznámkam písaným petitom používateľa jazyka nevenujú vždy dostatočnú pozornosť, navyše tu relativizujúco vyznieva slovo *zvyčajne*. Aj v tejto oblasti sú diferencie: kým väčšina propagačných a reklamných materiálov, ale i rozličné dotazníky či testy nemajú priameho, resp. známeho adresáta (zákazníka, spotrebiteľa, respondenta), preto v jazykovej poradni radíme písať v nich tvary zámen *ty, tvoj, vy, váš* s malým začiatočným písmenom, niektoré materiály sa posielajú konkrétnym osobám na meno a tu možno ako v korešpondencii pripustiť písanie veľkého začiatočného písmena. Medzi rozšírené prostriedky reklamy patria plagáty a pútače rôzneho typu, a tak sa reklamné agentúry neraz zaujímajú o pravopis zámen na bilbordoch. Aj na plagátoch a reklamných tabuliach odporúčame písať osobné a privlastňovacie zámená s malým začiatočným písmenom. V tejto súvislosti možno pokladať príklad *Vítame Vás* (nápis na transparente), uvedený v PSP (v 1. bode na s. 75) medzi príkladmi písania tvarov zámen *Ťy, Ťy, Tvoj, Váš* s veľkým začiatočným písmenom v priamom písomnom styku, za diskutabilný.

Ďalší okruh otázok je spätý s novinárskym redakčným prostredím, kde sa rieši pravopis osobných a privlastňovacích zámen v úvodníkoch či editoriáloch charakteristických príhovorom šéfredaktora alebo iných členov redakcie k čitateľom, ale aj v rozhovoroch. V daných žánroch odporúčame písať tieto zámená s malým začiatočným písmenom. Pokiaľ ide o inzerciu, ktorá takisto býva predmetom záujmu používateľov jazyka, rozlišovali by sme komerčnú, kde tak ako v reklamných a propagačných letákoch odporúčame písanie zámen s malým začiatočným písmenom, a na druhej strane blahoprajné či iné pozdravné inzeráty spĺňajúce kritérium úcty, v ktorých sa prikláňame k pravopisu s veľkým začiatočným písmenom. V tlači (vrátane knižnej) sa neraz uvereňujú citácie z korešpondencie. Niektoré časopisy majú rubriku, v ktorej odborníci (z oblasti práva, psychológie, medicíny a pod.) odpovedajú čitateľom na listy alebo čitatelia píšu svoje postrehy, názory, ohlasy na publikované články. Špeciálnym prípadom je zverejnenie otvoreného listu nejakej osobe. Takéto texty si zachovávajú charakter korešpondencie a s ňou spojený pravopis osobných a privlastňovacích zámen.

Pomerne časté sú otázky súvisiace s rozličnými slávnostnými podujatiami alebo príležitosťami, ako je svadba, promócia, jubileum (osobné aj neosobné), úmrtie, vernisáž. Sú spojené nielen s písaním pozvánok, ale aj slávnostných alebo iných pozdravných prejavov či nekrológov. V týchto prípadoch sa ukazuje nedostatočnosť zásady sformulovanej v PSP o písaní tvarov zámen *Ty*, *Vy*, *Tvoj*, *Váš* na znak úcty s veľkým začiatočným písmenom v priamom písomnom styku. Na jednej strane slávnostné a pozdravné prejavy nepatria do priameho písomného styku, na druhej strane mu formálne zodpovedajú, napr. oslovovaním adresáta, pričom majú charakter úcty. V istom zmysle sa približujú otvorenému listu, aj keď sa zvyčajne tlmočia ústnou formou. Takisto nebýva výnimočné, že sa publikujú. Slávnostný prejav ako žáner býva aj predmetom písomných maturitných prác zo slovenčiny. Pri oprave stoja učitelia pred otázkou, ako posudzovať pravopis príslušných zámen. Podľa nášho názoru by sa PSP mali venovať aj pravopisu tohto žánru textov. Sme za to, aby sa tvary zámen *Ty*, *Vy*, *Tvoj*, *Váš* písali ako v korešpondencii s veľkým začiatočným písmenom.

Osobitný prípad predstavuje písanie osobných a privlastňovacích zámen v náboženských textoch. Tu hrá úlohu ustálenosť či tradícia cirkví. V evanjelickej literatúre sa tvary osobných zámen *on* vzťahujúce sa na Boha

alebo Ježiša Krista ustálené píšu s veľkým začiatočným písmenom (*On, Jeho, Ho, Jemu, Mu*), v katolíckej oficiálnej spisbe s malým začiatočným písmenom. V beletrii s náboženskou tematikou by sme odporúčali uplatniť druhý spôsob.

Niekedy sa v jazykovej poradni ľudia pýtajú, s akým začiatočným písmenom majú napísať osobné a privlastňovacie zámená v texte na náhrobnom kameni. Text na náhrobku nepatrí medzi korešpondenciu, preto by sa dalo prikloniť k písaniu s malým začiatočným písmenom, no na druhej strane sú aj takéto texty vyjadrením osobnej úcty.

Problematiku pravopisu osobných a privlastňovacích zámen uzavrieme textami uverejňovanými na webových stránkach firiem a organizácií, ktoré oslovujú návštevníkov a zároveň potenciálnych klientov. Aj v tejto oblasti je situácia rôznorodá. Veríme, že zamestnanci firiem, ktorí sa pri príprave webových stránok radili v našej poradni, na svojich stránkach uplatňujú písanie týchto zámen s malým začiatočným písmenom.

Na záver sa krátko pristavíme pri poučke v 2. bode, že na znak úcty sa píše veľké začiatočné písmeno v oficiálnom písomnom styku v niektorých tituloch a osloveniach často historickej povahy, a to b) v panovníckych, šľachtických a pod. tituloch. Medzi príkladmi sa uvádzajú tituly *Vaša Excelencia, Jeho Excelencia, Veličenstvo, Výsost'*. Žiada sa nám tu doplniť titul kráľovnej *Jej Veličenstvo* a titul s prívlastkom *kráľovská – Jeho/Jej kráľovská Výsost'*. Na pravopis týchto titulov dostávame sporadicky otázky v jazykovej poradni v súvislosti s oficiálnymi návštevami Slovenska. V poznámke č. 2 „Ak nejde o oficiálny písomný styk, šľachtické a iné tituly sa zvyčajne píšu s malým začiatočným písmenom“ by bolo dobré doplniť slovné spojenie *napr. v beletrii*.

V príspevku sme sa zaoberali písaním veľkých písmen na znak úcty, ktoré je obsahom 6. podkapitoly v rámci kapitoly Písanie veľkých písmen v Pravidlách slovenského pravopisu. Zamerali sme sa na písanie tvarov osobných zámen *ty/Ty, vy/Vý* a privlastňovacích zámen *tvoj/Tvoj, váš/Váš* v rozličných druhoch textov. Podnetom na náš príspevok boli početné otázky v jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, ktoré ukazujú, že daná problematika je v PSP spracovaná nedostatočne a bolo by potrebné venovať sa jej podrobnejšie a konkrétnejšie. Aj keď sa niektoré otázky javia ako okrajové, neraz sa opakujú, a preto si myslíme, že by sa mali vyriešiť aj v PSP.

V novom vydaní PSP navrhujeme spresniť slovné spojenie *priamy písomný styk* a uviesť, že pravopis zámen *Ty, Vy, Tvoj, Váš* sa týka všetkých foriem korešpondencie vrátane elektronickej. Príklad *Vítame Vás* (nápis na transparente) by sa mal nahradiť iným príkladom. Ďalej je potrebné spresniť pojem *kolektívny adresát textu* a uviesť, že je ním skupina osôb alebo firma, inštitúcia, organizácia a pod. Odporúčame doplniť poučku o pravopise zámen v úvodníkoch, editoriáloch a rozhovoroch v novinách a časopisoch. Takisto považujeme za žiaduce doplniť informáciu o písaní týchto zámen v slávnostných a pozdravných prejavoch, v nekrológu, v náboženských textoch a v otvorených listoch, kde navrhujeme písanie s veľkým začiatočným písmenom. V poučke o písaní veľkého začiatočného písmena na znak úcty v oficiálnom písomnom styku v panovníckych, šľachtických a pod. tituloch navrhujeme doplniť niektoré príklady titulov.

Celkom na záver náš návrh: Bolo by vhodné poznámky písané petitom zaradiť ako doplnenie či spresnenie pri príslušných jednotlivých poučkách alebo v samostatných bodoch ako prípady, keď sa tvary zámen *ty, vy, tvoj, váš* a šľachtické a iné tituly píšu s malým začiatočným písmenom. (Podobne je to vyriešené pri bodke a spojovníku, pri ktorých sa v samostatných bodoch uvádzajú príklady, keď sa tieto interpunkčné znamienka píšu, a za nimi prípady, keď sa nepíšu.)

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

Nové a revidované slovenské mená machorastov. 1. Odstraňovanie rodovej homonymie

JÁN KLIMENT – RUDOLF ŠOLTÉS

Úvod

Stav slovenského menoslovia machorastov (pečeňoviek a machov) je značne odlišný v porovnaní s menoslovím cievnatých rastlín, či už s ohľadom na datovanie vzniku prvých národných mien, alebo na podiel dosiaľ vytvorených slovenských, najmä druhových mien. Kým najstaršie národné názvy úžitkových cievnatých rastlín majú praslovanský pôvod a v písomnej podobe sa spolu s mnohými ďalšími objavujú už v 17. storočí (bližšie Buffa, 1972), s ojedinelými slovenskými menami machorastov (zatiaľ bez väzby na ich vedecký ekvivalent) sa stretávame až v práci Františka Otta Matzenauera (1870). Značné množstvo slovenských, resp. za slovenské pokladaných mien pečeňoviek a machov, čiastočne prevzatých z práce Filipa Maximiliana Opiza (1852), uverejnil zanedlho Jozef Ludevít Holuby (1871). Po vzniku Československej republiky sa ich počet postupne rozširoval o mená publikované v stredoškolských, neskôr aj vo vysokoškolských učebniciach (napr. Trapl, 1921; Smolař, 1932; Klika, 1937; Bartušek – Ferienc, 1938; Novacký, 1943, 1947, 1953; Červenka, 1955; Novotná – Hendrych, 1955). Aspoň čiastočne zaplniť výraznú medzeru v tejto oblasti sa podujal Vojtech Peciar, ktorý vypracoval slovenské rodové mená machov (1957) a následne aj pečeňoviek (1959). V nasledujúcich rokoch sa k nim priebežne dopĺňali druhové epitetá (napr. Červenka, 1965; Peciar, 1965, 1976, 1984; Kubinská – Peciar, 1992; Kubinská – Pišút, 1998a, b; Kubinská – Janovicová, 2000). V ucelenejšej podobe bolo slovenské menoslovie machorastov spracované až v rámci Zoznamu nižších a vyšších rastlín Slovenska (Kubinská – Janovicová, 1998). Aj v tomto, zatiaľ najkomplexnejšom zozname však z celkového počtu viac než 900

na Slovensku evidovaných druhov machorastov len tretina (cca 300 druhov) má vytvorené slovenské mená.

Pri tvorbe národných mien sa autorom miestami nepodarilo vyhnúť vytváraniu rodových homoným – najčastejšie medzi machorastmi a cievnatými rastlinami (zriedkavejšie aj medzi inými skupinami organizmov), miestami aj v rámci samotných machorastov, t. j. medzi pečeňovkami a machmi. Po vzájomných konzultáciách sme preto spracovali návrh na odstránenie doteraz známych rodových homoným medzi machorastmi a ďalšími skupinami organizmov (v oboch smeroch) a na ich nahradenie novými slovenskými menami. Návrhy nových mien po schválení členmi nomenklickej komisie Slovenskej botanickej spoločnosti pri SAV predkladáme v tomto príspevku odbornej verejnosti. Predovšetkým druhý autor tohto príspevku sa podujal čiastočne doplniť aj slovenské druhové mená významnejších skupín machorastov (lesnícky významné machorasty, významné machorasty mokradí, druhy Červeného zoznamu), ktoré budú postupne publikované v samostatných príspevkoch.

Keďže prakticky pre žiadne rodové homonymum machorastov nebolo k dispozícii staršie, už publikované vhodné slovenské meno, museli sme pristúpiť k tvorbe nových mien. Pri jednotlivých návrhoch sme sa opierali o už existujúce mená machorastov v príbuzných slovanských jazykoch. Orientovali sme sa na menoslovie ruské (Ignatov – Ignatova, 2003, 2004; Šljakov, 1979, 1980, 1981, 1982), ukrajinské (Bojko, 2015), české (Kučera – Váňa, 2006) a poľské (Jusik, 2012; Stebel a kol., 2012; Wolski a kol., 2012; Plášek, 2013; Żarnowiec – Stebel, 2014). Ďalšie mená sme tvorili prekladom ich vedeckého ekvivalentu, obmenou slovotvorného základu, prípadne podľa význačného znaku či vlastnosti rastliny, pričom sme dôsledne dbali na to, aby navrhované mená vyhovovali základným menoslovným zásadám ako zrozumiteľnosť, jednoznačnosť, výstižnosť, vecná a jazyková správnosť, ľubozvučnosť (Bayer a kol., 1947) a aby boli v súlade s aktuálnymi menotvornými pravidlami (Kliment a kol., 2017). V zátvorkách na prvom mieste vždy uvádzame vedecké meno (mená) vzťahujúce sa na mladšie homonymum, na druhom mieste vedecké meno (mená) súvisiace so starším homonymom.

Ďalej uvedené vedecké mená húb, lišajníkov, machorastov a cievnatých rastlín sú v súlade so Zoznamom nižších a vyšších rastlín Slovenska

(Marhold – Hindák, 1998), niektoré tam chýbajúce mená cudzokrajných cievnatých rastlín sme doplnili podľa diela Slovenské botanické názvoslovie (Červenka a kol., 1986). Navrhnuté nové slovenské mená sú spolu s ich vedeckým ekvivalentom zvýraznené tučným písmom.

1. Cievnaté rastliny vs. machorasty

Bradavkovec (*Mammillaria*, *Cololejeunea*)

Pre rod *Mammillaria* (cievnatá rastlina) navrhujeme použiť staršie slovakizované a pestovateľmi kaktusov akceptované meno *mamilária* (napr. Bartušek – Ferianc, 1938; Haage, 1969; Novák, 1976; Lux – Staník, 1992). Pre rod *Cololejeunea* (machorasty) odporúčame ponechať v platnosti meno *bradavkovec*.

Dráčik (*Dracunculus*, *Lepidozia*)

Pre cievnaté rastliny rodu ***Dracunculus*** navrhujeme použiť prevzaté české meno ***drakovec*** (pozri Zelený, 2005; Záhradkár 9/2016, s. 106). Pre rod *Lepidozia* (machorasty) odporúčame, aby ostalo v platnosti doterajšie slovenské meno *dráčik*.

Fúzatka (*Barbula*, *Didymodon*, vs. *Bothriochloa*)

Národné meno *fúzatka* má dosť komplikovanú históriu. Pre machy rodu *Barbula* (z lat. *barbula* = fúziky) ho ako prvý uverejnil J. L. Holuby (1871), ktorý ho bez zmeny prevzal zo zoznamu českých národných mien v práci F. M. Opiza (1852). Dlho však ostalo v zabudnutí a v spojení s týmto vedeckým menom sa začalo používať až po jeho publikovaní v zozname rodových mien machov (Peciar, 1957). Pre cievnaté rastliny rodu *Bothriochloa* (resp. širšie chápaný rod *Andropogon*) ho prvýkrát použil František Polívka (1924) a po ňom aj mnohí ďalší autori vrátane flór a masovo rozšírených populárno-vedeckých publikácií. Vzhľadom na dlhodobé a rozsiahle používanie odporúčame slovenské meno *fúzatka* ponechať pre rod *Bothriochloa*. Pre rody ***Barbula*** a ***Didymodon*** navrhujeme slovenské meno ***fúzačik***. V súlade s odporúčaním 6.2 (Kliment a kol., 2017) rovnaké meno navrhujeme používať aj pre blízko príbuzný rod *Pseudocrossidium*, ktorý zatiaľ nemá vytvorené slovenské meno.

Chvostík (*Myosurus*, *Cirriphyllum*)

Pre rod *Myosurus* (cievnatá rastlina) navrhujeme návrat k staršiemu menu *myší chvostík* (Polívka, 1924, a početní neskorší autori). Pre machy rodu *Cirriphyllum* (z lat. *cirri* = úponky, *phyllum* = list) odporúčame ponechať v platnosti slovenské meno *chvostík*.

Myší chvost (*Achillea*), myšichvost (*Myurella*)

V. Peciar (1957) pre rod *Myurella* (machorasty) zaviedol slovenské meno *myšichvost* (poľský ekvivalent *myszogonek*; Żarnowiec – Stebel, 2014). Veľmi podobné meno *myší chvost* však použil už skôr J. L. Holuby (1871) pre cievnaté rastliny rodu *Achillea*; masovo sa rozšírilo najmä po jeho publikovaní v diele Slovenská botanická nomenklatúra (Novacký a kol., 1954). Aj keď sa v súčasnosti pre rod *Achillea* častejšie používa slovenské meno *rebriček* (Červenka a kol., 1986 a i.), spojenie *Achillea* – *myší chvost* je naďalej zaužívané aj v populárno-vedeckých publikáciách (napr. Krejča a kol., 1978, a ďalšie vydania tohto diela). Ak sa mená dvoch rôznych rodov líšia len nepatrne, sú zmeny slovenských mien opodstatnené (Kliment a kol., 2017, pravidlo 5i). V súlade s týmto pravidlom pre rod *Myurella* navrhujeme použiť slovakizovanú podobu českého mena *penízkovec* (Kučera – Váňa, 2006), a to ***peniažkovec*** (meno *peniazovka* už patrí hubám rodu *Collybia*).

Nadutec (*Myrrhoides*, *Physcomitrium*)

Monotypický rod *Myrrhoides* (cievnatá rastlina z čeľade *Apiaceae*) podľa súčasných poznatkov (Chung a kol., 2005; Danihelka a kol., 2012 a i.) patrí do širšie chápaného rodu *Chaerophyllum* – *krkoška*. Pri akceptovaní tohto názoru by na Slovensku adventívny druh *Chaerophyllum nodosum* (syn. *Myrrhoides nodosa*) dostal slovenské meno *krkoška nafúknutá*. Pre rod *Physcomitrium* (machorasty) navrhujeme, aby ostalo v platnosti doterajšie slovenské meno *nadutec*.

Obličkovec (*Anacardium*, *Nardia*)

Slovenské meno tropickej dreviny *Anacardium occidentale* – *obličkovec západný* je širšej verejnosti známe vďaka jej pomerne častému pestovaniu a značnej frekvencii v záhradkárskej aj populárno-vedeckej literatúre. Oblíbené sú aj jej plody predávané pod názvom „oriešky kešu“. Preto

pre rod *Anacardium* odporúčame nechať v platnosti meno *obličkovec* napriek tomu, že ide o mladšie homonymum. Pri rode *Nardia* (machorasty) navrhujeme využiť synonymum slova *oblička* – *l'advina*, čiže ***Nardia*** – ***l'advinovec***.

Perovec (*Pennisetum*, *Ptilium*)

Pre pestované ozdobné trávy rodu *Pennisetum* odporúčame vzhľadom na pomerne široké zaužívanie najmä v záhradkárskej literatúre aj naďalej používať aktuálne slovenské meno *perovec*. Pre rod ***Ptilium*** (machorasty) navrhujeme použiť zdobenú podobu ***perovček***.

Prilbovka (*Cephalanthera*, *Reboulia*)

Pre vstavačovité rastliny rodu *Cephalanthera* navrhujeme v súlade s odporúčaním 7.1 (Kliment a kol., 2017) návrat k menu *vtáčia prilba* (Novacký 1943 a i.); pre machorasty rodu *Reboulia* odporúčame ponechať v platnosti meno *prilbovka*.

Tučnolist (*Crassula*, *Aloina*)

Pri rode *Crassula* (cievnatá rastlina) sa nám zatiaľ nepodarilo nájsť slovenské meno publikované pred rokom 1976 (Novák, 1976). Slovenské meno čeľade (*Crassulaceae* – tučnolistovité) však použil už Stanislav Trapl (1921), preto navrhujeme, aby pre rod *Crassula* ostalo v platnosti slovenské meno *tučnolist*. České meno machorastov rodu ***Aloina*** je *tučnolistek* (Kučera – Váňa, 2006). V slovenčine pre tento rod navrhujeme podobu ***tučnolistok***.

Zlatolist (*Chrysophyllum*, *Campylium*)

České rodové meno machu *Campylium* (machorasty) je *zelenka* (Kučera – Váňa, 2006), jeho poslovenčený tvar však nemožno využiť, lebo už existuje cievnatá rastlina *Chloris* – *zelenka*. Vzhľadom na výrazný veľkostný nepomer (strom vs. machorast) navrhujeme ponechať meno *zlatolist* pre rod *Chrysophyllum* a pre rod ***Campylium*** použiť zdobenú podobu ***zlatolistok***.

2. Machorasty navzájom

Kosierik: *Harpanthus* (*Marchantiopsida*), *Cratoneuron* a *Palustriella* (*Bryopsida*)

Slovenské meno *kosierik* publikoval V. Peciar (1957) pre širšie chápaný rod *Cratoneuron* (incl. *Palustriella*) a až o dva roky neskôr (1959) pre rod *Harpanthus*. České meno rodu *Harpanthus* – *nivenka* (Kučera – Váňa, 2006) naznačuje zvyčajné stanovište druhu – nivy vodných tokov. Keďže pre pečeňovky rodu *Harpanthus* nie je vhodné staršie slovenské meno k dispozícii, navrhujeme ho vytvoriť obmenou českého ekvivalentu: ***Harpanthus*** – ***nivovka***.

3. Machorasty vs. cievnaté rastliny

Bradáčik (*Oncophorus*, *Listera*)

České meno rodu *Oncophorus* (machorasty) je *bradatka* (Kučera – Váňa, 2006). Toto ľubozvučné národné meno však nemôžeme použiť, pretože je homonymné so slovenským menom pečeňovky *Barbilophozia*. Rod *Oncophorus* je blízko príbuzný s rodom *Dicranum* – *dvojhrot*. Podľa pravidiel 6 menotvorných pravidiel (Kliment a kol., 2017) môžu mať blízko príbuzné rody spoločné slovenské meno. Pre machy rodu ***Oncophorus*** preto navrhujeme rodové meno ***dvojhrot*** a pre cievnaté rastliny rodu *Listera* odporúčame naďalej používať meno *bradáčik*.

Brehovka (*Pellia*, *Litorella*)

České meno pre pečeňovku ***Pellia*** je *pobřežnice* (Kučera – Váňa, 2006), poľské *pleszanka* (Stebel a kol., 2012). Slovenské meno tohto rodu navrhujeme odvodiť od českého ekvivalentu, t. j. ***pobrežnica***, a pre cievnaté rastliny rodu *Litorella* pokladáme za správne nechať v platnosti doterajšie meno *brehovka*.

Drapuľa (*Pseudoleskea*, *Sherardia*)

Pre rod ***Pseudoleskea*** (machorasty) navrhujeme použiť zdrobnený tvar ***drapuľka*** a pre cievnaté rastliny rodu *Sherardia* odporúčame nechať v platnosti meno *drapuľa*.

Dvojradočka (*Distichium*, *Diploaxis*)

České meno machorastov rodu *Distichium* (z lat. *dis* = zdvojený, *stichos* = rad) je *dvoustranník* (Kučera – Váňa, 2006). Jeho slovenský ekvivalent (*dvojradovec*) však na pomenovanie tohto machu nemožno použiť, pre-

tože už patrí cievnatým rastlinám rodu *Cleistogenes*. Pre rod ***Distichium*** preto navrhujeme slovenské meno ***dlholístok***, odvodené od charakteristického morfológického znaku – dlhých palístkov. Pre cievnaté rastliny rodu *Diploaxis* navrhujeme aj ďalej používať meno *dvojradvka*.

Kosáčik (*Drepanocladus*, *Hamatocaulis*, *Sanionia*, *Warnstorfia*, vs. *Falcaria*)

České meno pre machy rodu *Drepanocladus* (z lat. *drepane* = kosák, *clados* = vetva) je *srpnatka* (Kučera – Váňa, 2006). Ako spoločné slovenské meno rodu ***Drepanocladus*** a ďalších blízko príbuzných rodov (***Hamatocaulis***, ***Sanionia***, ***Warnstorfia***) v súlade s pravidlom 6 (Kliment a kol., 2017) navrhujeme obdobné meno ***kosákovec***. Pre cievnaté rastliny rodu *Falcaria* odporúčame nechať v platnosti meno *kosáčik*.

Krídlatec (*Pterogonium*, *Ptelea*)

Doterajšie slovenské meno rodu *Pterogonium* – *krídlatec* (Kubinská – Pišút, 1998b; z lat. *pteros* = krídlo, *gonios* = produkujúci) je homonymné so slovenským menom cievnatej rastliny *Ptelea*. Keďže príbuzné meno *krídlatka* už patrí cievnatým rastlinám rodu *Reynoutria*, pre machy rodu ***Pterogonium*** navrhujeme slovenské meno ***krídlovec***. Pre rod *Ptelea* navrhujeme naďalej používať slovenské meno *krídlatec*.

Močiarka (*Paludella*, *Batrachium*)

České meno machov rodu *Paludella* (z lat. *palus* = močiar) je *bažiník* (Kučera – Váňa, 2006), poľské *mszar* (Stebel a kol., 2012), ukrajinské *багнівка* [bahnivka] (Bojko, 2015). Pre rod ***Paludella*** preto navrhujeme použiť slovenské meno ***bahurinka*** utvorené podľa ukrajinského mena a pre cievnaté rastliny rodu *Batrachium* ponechať v používaní meno *močiarka*.

Mrvka (*Riccia*, *Vulpia*)

Poľské meno machorastov rodu ***Riccia*** – *wglębka* (Stebel a kol., 2012) je odvodené od slovesa *vhłbit'*, *zahłbit'*, *ponorit'*, *vnorit'*, *zavrtat'*. Slovenské meno pre tento rod navrhujeme odvodiť od poľského ekvivalentu v tvare ***závrtok***. Pre cievnaté rastliny rodu *Vulpia* odporúčame nechať v platnosti slovenské meno *mrvka*.

Nátržnica (*Odontoschisma*, *Comarum*)

Po česky *slatinatka* (Kučera – Váňa, 2006), po ukrajinsky *щилинозубка* [ščilynozubka] (ščilyna = štrbinka) (Bojko, 2015). Slovenské meno rodu ***Odontoschisma*** (machorasty) navrhujeme utvoriť podľa českého názvu *slatinatka* do podoby ***slatinovka***. Cievnaté rastliny rodu *Comarum* odporúčame i naďalej pomenúvať slovenským menom *nátržnica*.

Perutník (*Pterygoneurum*, *Hottonia*)

Ukrajinské meno rodu ***Pterygoneurum*** – *жылкокрыл* [žylkokryl] (Bojko, 2015) je prekladom vedeckého názvu (lat. *pteros* = krídlo, *neuron* = nerv). Vzhľadom na veľkosť navrhujeme pri tvorbe slovenského mena tohto machu použiť zdrobnený tvar ***perutníček*** a pre cievnaté rastliny rodu *Hottonia* nechať v platnosti meno *perutník*.

Plešivec (*Oligotrichum*, *Antennaria*)

Slovenské meno machu ***Oligotrichum*** (z lat. *oligo* = málo, *thrix* = vlas) navrhujeme vytvoriť prekladom vedeckého názvu – ***málovláska***. Pre cievnaté rastliny rodu *Antennaria* odporúčame používať doterajšie slovenské meno *plešivec*.

Podzemník (*Voandzeia*, *Geocalyx*)

Meno *Voandzeia* Thouars, nom. rej. (Červenka a kol., 1986 nesprávne ako *Voandezia*) je podľa aktuálnych poznatkov (Wiersema a kol., 2015, Appendix III) synonymom rodu *Vigna* Savi, nom. cons., po slovensky *vigna*¹. Pre pečeňovky rodu *Geocalyx* odporúčame nechať v platnosti slovenské meno *podzemník* (pozri aj homonymiu s menom *Hydnobolites* v skupine huby vs. machorasty).

Zubačka (*Fabronia*, *Dentaria*)

Hoci sú cievnaté rastliny rodu *Dentaria* v súčasnosti včleňované (v úrovni podrodu) do rodu *Cardamine* – *žerušnica* (pozri napr. Marhold – Kochjarová, 2002), vzhľadom na dlhodobé používanie v učebniciach aj početných populárno-vedeckých publikáciách pre ne zatiaľ odporúčame nechať v platnosti

¹ Červenka a kol. v nepublikovanom rukopise pre rod *Vigna* navrhli slovenské meno *fazulovec*.

meno *zubačka* (pozri Kliment a kol., 2017, odporúčanie 6.2). Pre machy rodu *Fabronia* navrhujeme používať slovenské meno *zúbok*.

4. Machorasty vs. huby

Pavučinovec (*Amblystegium, Cortinarius*)

Poľské meno rodu *Amblystegium* (z lat. *amblys* = obyčajný, *stega* = viečko) je *krzywoszyj*, v preklade *krivokrak*. Výrazy, od ktorých je odvodené vedecké meno (*amblys, stega*), sa vzťahujú na výtrusnicu podobne ako poľské rodové meno. Podstatnú časť výtrusnice tvorí urna. Pre machy rodu *Amblystegium* navrhujeme slovenské rodové meno *urnovec* a pre huby rodu *Cortinarius* odporúčame, aby ostalo v platnosti doteraz používané meno *pavučinovec*.

5. Huby (vrátane lichenizovaných húb, čiže lišajníkov) vs. machorasty

Čiaškovec (*Cyathus, Anoetangium*)

Slovenské meno rodu *Anoetangium* (z lat. *anoictos* = často, *angeion* = cieva) navrhujeme odvodiť od vedeckého mena, ktoré naznačuje veľa ciev – *cievnatka*. Slovenské meno *čiaškovec* odporúčame ponechať pre huby rodu *Cyathus*.

Drobnuška (*Microscypha, Seligeria*)

České meno machu *Seligeria* je *kápěnka* (Kučera – Váňa, 2006), poľské *drobniaczek* (Stebel a kol., 2012). Lubozvučné meno *drobček* nemôžeme navrhnúť, pretože už označuje cievnaté rastliny rodu *Centunculus*. Slovenské meno machorastov rodu *Seligeria* preto navrhujeme odvodiť od českého ekvivalentu *kápěnka*, a to *kapucnička*. Pre huby rodu *Microscypha* odporúčame používať naďalej meno *drobnuška*.

Jazýček (*Geoglossum, Targionia*)

Jediný zástupca pečňoviek rodu *Targionia* – *T. hypophylla* – sa najbližšie k územia Slovenska vyskytuje v susednej Českej republike, v súčasnosti už len na vrchu Boreč v Českom stredohorí (odtiaľ priliehavé české meno *borečka vzácná*; Pilous – Duda, 1960). Keďže na Slovensku nerastie, rod *Targionia* nie je uvedený ani v prvom súbornom zozname machorastov Slovenska (Kubinská – Janovicová, 1998). Pre druh *Targionia hypophylla*

Anna Kubinská a Ivan Pišút (1998a) dodatočne vytvorili slovenské meno *jazyček podlístkovitý*, ktoré je však homonymné. Hoci riešenie homonymie vzhľadom na absenciu druhu (i celého rodu) na Slovensku nie je akútne, pre uvedenú pečeňovku navrhujeme meno ***podlístok jazykovitý***. Pre huby rodu *Geoglossum* možno naďalej používať meno *jazyček*.

Kalichovka (*Omphalina*, *Calypogeia*)

České meno pre pečeňovky rodu *Calypogeia* je *kryjnice* (Kučera – Váňa, 2006). Keďže nie je k dispozícii vhodné staršie slovenské meno, pre rod ***Calypogeia*** navrhujeme meno ***kalichovec*** a pre huby rodu *Omphalina* odporúčame nechať v platnosti meno *kalichovka*.

Podzemník (*Hydnobolites*, *Geocalyx*)

Geocalyx graveolens (jediný zástupca rodu u nás) je súčasťou červeného zoznamu machorastov Slovenska (Kubinská a kol., 2001) ako nezvestný druh slovenskej flóry. Keďže ide o staršie homonymum, odporúčame, aby meno *podzemník* ostalo v platnosti pre pečeňovky rodu *Geocalyx* (pozri aj homonymiu *Voandzeia* vs. *Geocalyx*). Pre huby rodu ***Hydnobolites*** na základe odporúčania mykológov navrhujeme slovenské meno ***mozgovec***.

Šiškovec (*Strobilomyces*, *Cephalozia*)

České meno pre pečeňovky rodu *Cephalozia* je *křepenka* (Kučera – Váňa, 2006). Keďže nie je k dispozícii vhodné staršie slovenské meno, pre rod ***Cephalozia*** navrhujeme meno ***šiškovka***. Pre huby rodu *Strobilomyces* odporúčame používať doterajšie meno *šiškovec*.

Tatranka (*Tatraea*, *Eremonotus*)

Rod *Eremonotus* je blízko príbuzný s rodom *Jungermannia* – *trsovka*. Na základe pravidla 6 menotvorných pravidiel (Kliment a kol., 2017), podľa ktorého blízko príbuzné rody môžu mať spoločné slovenské meno, pre druh *Eremonotus myriocarpus* (baz. *Jungermannia myriocarpa*) namiesto doterajšieho názvu *tatranka mnohoplodá* (Kubinská – Peciar, 1992) navrhujeme slovenské meno *trsovka mnohoplodá*. Pre lichenizované huby (lišajníky) rodu *Tatraea* odporúčame naďalej používať slovenské rodové meno *tatranka*.

LITERATÚRA

BARTUŠEK, Václav – FERIANC, Oskár: Rastlinopis so všeobecným záverom botaniky pre vyššie triedy stredných škôl a pre učiteľské ústavy. Praha – Prešov: Československá grafická unie 1938. 254 s.

BAYER, Emil – HRABĚ, Sergej – KOSTROŇ, Karel – ZAVŘEL, Jan: Zásady českého zoologického názvosloví. In: Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně, 1948, Fakulta lesnická, sign. D31, s. 1 – 55.

BOJKO, Mychajlo Fedosiovyč: Ukraïns'ki nazvy mochopodïbnych. In: Čornomorskyj botaničnyj žurnal, 2015, roč. 11, č. 2, s. 178 – 216.

BUFFA, Ferdinand: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972. 428 s.

ČERVENKA, Martin: Výtrusné rastliny. Bratislava: Rektorát Vysokej školy pedagogickej v Bratislave 1955. 272 s.

ČERVENKA, Martin: Základy systému výtrusných rastlín. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 314 s.

ČERVENKA, Martin – ČINČURA, František – JASIČOVÁ, Mária – ZÁBORSKÝ Ján: Slovenské botanické názvoslovie. Bratislava: Príroda 1986. 520 s.

DANIHELKA, Jiří – CHRTEK, Jindřich jr. – KAPLAN, Zdeněk. Checklist of vascular plants of the Czech Republic. In: Preslia, 2012, roč. 84, s. 647 – 811.

HAAGE, Walther: Kniha o kaktusoch. Moderné pestovanie a výber najkrajších kaktusov a sukulentov. Bratislava: Obzor 1969. 224 s.

HOLUBY, Jozef Ludevít: Kvetna Javoriny nad Lubinou. In: Letopis Matice slovenskej, 1871, roč. 8, č. 1, s. 5 – 43.

CHUNG, K.-F. – PENG, Ch.-I. – DOWNIE, S. R. – SPALIK, K. – SCHAAL, P. A.: Molecular systematics of the trans-pacific alpine genus *Oreomyrrhis* (Apiaceae): phylogenetic affinities and biogeographic implications. In: American Journal of Botany, 2005, roč. 92, č. 12, s. 2054 – 2071.

IGNATOV, Michail S. – IGNATOVA, Elena A.: Flora mchov strednej časti evropejskej Rossii. Tom 1. *Sphagnaceae* – *Hedwigiaceae*. Moskva: Izdatel'stvo KMK 2003. 608 s.

IGNATOV, Michail S. – IGNATOVA, Elena A.: Flora mchov strednej časti evropejskej Rossii. Tom 2. *Fontinalaceae* – *Amblystegiaceae*. Moskva: Izdatel'stvo KMK 2004. 960 s.

JUSIK, Szymon: Klucz do oznaczania mchów i wątrobowców wodnych dla potrzeb oceny stanu ekologicznego wód powierzchniowych w Polsce. Warszawa: Biblioteka Monitoringu Środowiska 2012. 262 s.

KLIKA, Jaroslav: Botanika pre vyššie triedy stredných škôl. Praha: Profesorské nakladateľstvo a kníhkupectvo 1937. 276 s.

KLIMENT, Ján – FERÁKOVÁ, Viera – GOLIAŠOVÁ, Kornélia – HINDÁK, František – HINDÁKOVÁ, Alica – HODÁLOVÁ, Iva – KOCHJAROVÁ, Judita – KUBINSKÁ, Anna – LACKOVIČOVÁ, Anna – LIZOŇ, Pavel – MARHOLD, Karol – MÁRTONFI, Pavol: Zásady, pravidlá a odporúčania pre tvorbu a revíziu slovenského menoslovia siníc, rias, húb a rastlín. In: Bulletin Slovenskej botanickej spoločnosti, 2017, roč. 39, suplement 1, s. 1 – 79.

KREJČA, Jindřich (ed.) – ČERVENKA, Martin – FERÁKOVÁ, Viera – HÁBER, Milan – KRESÁNEK, Jaroslav – PACLOVÁ, Libuše – PECIAR, Vojtech – ŠOMŠÁK, Ladislav: Z našej prírody. Rastliny, horniny, minerály, skameneliny. Bratislava: Príroda 1978. 400 s.

KUBINSKÁ, Anna – JANOVIČOVÁ, Katarína: Machorasty. In: Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Eds. K. Marhold – F. Hindák. Bratislava: Veda 1998, s. 297 – 332.

KUBINSKÁ, Anna – Janovicová, Katarína: Machorasty. In: Ochrana flóry v Slovenskej republike. Ed. Š. Maglocký. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita 2000, s. 85 – 108.

KUBINSKÁ, Anna – JANOVIČOVÁ, Katarína – ŠOLTĚS, Rudolf: Červený zoznam machorastov Slovenska. In: Červený zoznam rastlín a živočíchov Slovenska. Eds. D. Baláž – K. Marhold – P. Urban. Ochrana prírody, roč. 20, suplement, s. 31 – 43.

KUBINSKÁ, Anna – PECIAR, Vojtech: Slovenské mená machorastov. In: Kultúra slova, 1992, roč. 26, č. 5 – 6, s. 159 – 163.

KUBINSKÁ, Anna – PIŠÚT, Ivan: Doplnky k slovenským menám machorastov a lišajníkov (lichenizovaných húb). In: Kultúra slova, 1998a, roč. 32, č. 4, s. 202 – 208.

KUBINSKÁ, Anna – PIŠÚT, Ivan: Nové slovenské mená lišajníkov a machorastov. In: Bulletin Slovenskej botanickej spoločnosti, 1998b, roč. 20, s. 172 – 176.

KUČERA, Jan – VÁŇA, Jiří: Seznam a červený seznam mechorostů České republiky (2005). In: Příroda, 2006, roč. 23, s. 1 – 104.

LUX, Alexander – STANÍK, Roman: Všetko o kaktusoch. Bratislava: Slovart 1992. 96 s.

MARHOLD, Karol – HINDÁK, František (eds.): Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Bratislava: Veda 1998. 688 s.

MARHOLD, Karol – KOCHJAROVÁ, Judita: *Cardamine* L. Žerušnica. In: Flóra Slovenska V/4. Eds. K. Goliašová – H. Šipošová. Bratislava: Veda 2002, s. 316 – 382.

MATZENAUER, František Otto: Krátky prírodopis pre slovenské národné školy. Baň. Štiavnica: August Joerges 1870. 70 s.

NOVACKÝ, Ján Martin: Botanika pre VI. a VII. triedu slovenských gymnázií a pre učiteľské akadémie. Bratislava: Štátne nakladateľstvo 1943. 266 s.

NOVACKÝ, Ján Martin: Botanika pre vyššie triedy stredných škôl. Bratislava: Štátne nakladateľstvo 1947. 270 s.

NOVACKÝ, Ján Martin: Systematika rastlín výtrusných. Bratislava: Rektorát Slovenskej univerzity v Bratislave 1953. 194 s.

NOVACKÝ, Ján Martin – BUFFA, Ferdinand – FERIANC, Oskár – JURKO, Anton – KLAČKO, Rudolf – MARTINKA, Jozef: Slovenská botanická nomenklatúra. Papradorasty (Pteridophyta) a semenné rastliny (Spermatophyta). Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954. 228 s.

NOVÁK, František Antonín: Velký obrazový atlas rastlín. Bratislava: Mladé letá 1976. 616 s.

NOVOTNÁ, Antonie – HENDRYCH, Radovan: Botanika pre pedagogické školy pre vzdelanie učiteľov národných škôl a pre vzdelanie učiteliek materských škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1955. 296 s.

OPIZ, Filip Maximilian: Seznam rostlin květeny české. Praha: České museum 1852. 216 s.

PECIAR, Vojtech: Slovenská bryologická nomenklatúra. Časť I. Musci. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1957, roč. 5, č. 6, s. 166 – 174.

PECIAR, Vojtech: Slovenská bryologická nomenklatúra. Časť II. Hepaticae. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1959, roč. 7, č. 7, s. 207 – 209.

PECIAR, Vojtech: Oddelenie machorasty (Bryophyta). In: Malý kľúč výtrusných rastlín. I. diel. Hindák, F. a kol. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, s. 287 – 384.

PECIAR, Vojtech: Oddelenie machorasty (Bryophyta). In: Kľúč na určovanie výtrusných rastlín. III. diel. Pišút, I. a kol. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 80 – 165.

PECIAR, Vojtech: Oddelenie Bryophyta (machorasty). In: Základy systému a evolúcie výtrusných rastlín. V. Peciar a kol. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 387 – 431.

PILOUS, Zdeněk – DUDA, Josef: Klíč k určování mechorostů ČSR. Praha: Československá akademie věd 1960. 568 s.

PLÁŠEK, Vítězslav: Mszaki w lasach. Przewodnik terenowy dla leśników i taksatorów. Warszawa: Centrum Informacyjne Lasów Państwowych 2013. 130 s.

POLÍVKA, František: Klíč k určování rostlín v naší kvetene nejčastěji se vyskytujících. Olomouc: R. Promberger 1924. 135 s.

STEBEL, Adam – FOJCIK, Barbara – KLAMA, Henryk – ŻARNOWIEC, Jan: Czerwona lista mszaków województwa śląskiego. In: Czerwone listy wybranych grup grzybów i roślin województwa śląskiego. Ed. J. B. Parusel. Katowice: Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska 2012, s. 73 – 104.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

ŠLJAKOV, Roman Nikolajevič: Pečenočnye mchi severa SSSR. Vyp. 2. Pečenočniki: Gerbertovyje – Geokaliksovyje. Leningrad: Nauka 1979. 191 s.

ŠLJAKOV, Roman Nikolajevič: Pečenočnye mchi severa SSSR. Vyp. 3. Pečenočniki: Lofozievye, Mezoptichievye. Leningrad: Nauka 1980. 188 s.

ŠLJAKOV, Roman Nikolajevič: Pečenočnye mchi severa SSSR. Vyp. 4. Pečenočniki: Jungermannievye – Skapanievye. Leningrad: Nauka 1981. 221 s.

ŠLJAKOV, Roman Nikolajevič: Pečenočnye mchi severa SSSR. Vyp. 5. Pečenočniki: Lofokoleevye – Riččievye. Leningrad: Nauka 1982. 196 s.

TRAPL, Stanislav. Rosického botanika pre vyššie triedy stredných škôl. Slovenské vydanie dľa piateho, celkom prepracovaného vydania českého. Praha: Česká grafická unie 1921. 266 s.

VÁŇA, Jiří: *Ochyraea tatrensis* gen. et spec. nov., a remarkable pleurocarpous moss from Czechoslovakia. In: Journal of Bryology, 1986, roč. 14, s. 261 – 267.

WIERSEMA, J. H. (ed.) – McNEILL, J. – TURLAND, N. J. – BARRIE, F. R. – BUCK, W. R. – DEMOULIN, V. – GREUTER, W. – HAWKSWORTH, D. L. – HERENDEEN, P. S. – KNAPP, S. – MARHOLD, K. – PRADO, J. – PRUD'HOMME van REINE, W. F. – SMITH, G. F.: International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Melbourne Code) – Appendices. In: Regnum Vegetabile, 2015, roč. 157, s. 1 – 492.

WOLSKI, Grzegorz J. – WOZIWODA, Beata – PAWICKA, Katarzyna: Mszaki rezerwatu „Jamno”. In: Biuletyn Szadkowski, 2012, roč. 12, s. 159 – 170.

ŻARNOWIEC, Jan – STEBEL, Adam: Mchy polskich Bieszczadów Zachodnich i Bieszczadzkiego Parku Narodowego – stan poznania, ekologia, zagrożenia. In: Monografie Bieszczadzkie, 2014, roč. 16, s. 1 – 200.

ZELENÝ, Václav: Rostliny Středozeří. Praha: Academia 2005. 402 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

*Kupujte od štrangárov žinky, šnúry, motúzy, špagáty, laná,
povrazy (2)*

KATARÍNA BALLEKOVÁ

*Ňigdi sam ňechodzim,
vždy ma ňiegdno nosi,
beda ňevinemu,
čo o milosc prosi.*

(podľa E. Gašince, 2000 b, s. 20)

Obrazným vyjadrením z kysuckej hádanky o katovom povraze či sluč-ke nadväzujeme na predchádzajúcu časť o povrazníkoch a povrazníctve na stránkach Kultúry slova (Balleková, 2016), v ktorej sme predstavili žijúceho majstra štrangára Jána Svatíka zo záhorskej obce Hradište pod Vrátnom a jeho dielňu na výrobu lán a novodobých povrazníckych výrobkov. Jeho predkovia sa uvádzajú aj v celoslovenskom súpise z r. 1943 (Petráš, 1985, s. 258) ako povraznícki remeselníci pochádzajúci z Dobrej Vody (tam pod menom J. Svätý, M. Svätý, takúto podobu mena sme zaznamenali aj v rodin-ných dokumentoch J. Svatíka).

Tentoraz sa pozrieme na tradičné povraznícke výrobky, ktoré sú dnes vo všeobecnosti už málo známe, pretože zanikajú možnosti a príležitosti na ich používanie napríklad v poľnohospodárstve, baníctve, pri transporte, love, v stavebníctve (murárstve, tesárstve), pltníctve, mäsiarstve, v domácnosti, a ktoré si vyžadovali ich výrobu. Ešte menej známe a málo, takmer frag-

Text venujeme pamiatke dialektológa doc. Pavla Rohárika, CSc., ktorý nás opustil v máji 2017 vo veku nedožitých 87 rokov.

Príspevok je výstupom riešenia grantových úloh VEGA č. 2/0096/14 *Kultúrne dedičstvo Slovenska: materiálna produkcia, sociálne súvislosti* a č. 2/0105/14 *Slovník slovenských nárečí*.

mentárne zachované sú označenia či názvy nástrojov a náradia využívaných v povrazníckej dielni. Preto sme výskum tejto problematiky zamerali na štúdium archívnych dokumentov dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a na excerpciu dokladov z kartotéky pre Slovník slovenských nárečí (ďalej SSN), ako aj z odbornej literatúry (napr. Gašinec, Petráš, Rohárik, Zajonc) a ďalších slovníkov.

Povrazníctvo v Kostolnom (o. Myjava) nazývané *provazníctvo*, v Nadlaku s početnou slovenskou menšinou nazývané *štrangárstvo* sa charakterizuje ako ručná výroba povrazov pomocou jednoduchého zariadenia (SSN 2). Povraznícke vozíky s mechanickým pohonom (väčšinou neelektrifikované) na domácku výrobu povrazov dokázali zabezpečiť sebestačnosť roľníka. Takúto výrobu charakterizuje výpoveď z Hradišťa pod Vrátnom, že *robili len tak pod oklapom*, teda na kolene, bez vyučenia. Špecializácia na výrobu povrazov využívaných v nepoľnohospodárskych odvetviach si už vyžadovala remeselnú zručnosť a fortiel. Remeselníci vo všeobecnosti sa v Nadlaku označovali ako *kvanderi* (Rohárik, 1980, s. 41). Remeselnícki majstri povrazníci sa v minulosti zoskupovali do samostatných alebo združených cechov, resp. bratstiev. Napr. v Partizánskej Ľupči sa v 19. st. do spoločného cechu (tzv. *cecha mixta*) prijímali povraznícki majstri z Liptovského Mikuláša, ktorí nemali vlastný povraznícky cech v meste. V tomto medzimestskom cechu sa teda neobyvateľ Partizánskej Ľupče evidoval ako *langmajster*, resp. *landmajster*. Cechový majster označovaný ako *lermajster* (z nem. Lehrmeister) mal právo odborne zacvičiť učňov, ich príprava trvala od 1,5 roka niekedy až do 6 rokov. Potom sa z učňa stával tovariš, ktorý mal absolvovať vandrovku a pred cechom musel predložiť majstrovskú prácu, tzv. *majsterštuk*, zaplatiť určený poplatok alebo taxu a k tomu aj pohostenie, tzv. *colatiu*, napr. *trúnok* a iné trovy. Viacerí liptovskí tovariši v cechovom bratstve si vyvolili svojho profesijného predstaveného, tzv. *tatika* (Petráš, c. d., s. 255 – 256). Podobnú funkciu predáka s istými právomocami, lež v sociálnej štruktúre obce, zastával medzi slobodnými mládeňcami *mládeňský richtár* (Kočín, o. Piešťany), *mládeňeckí richtár* (Kubrá, o. Trenčín) či *paholský richtár* (Brestovany, o. Trnava). So zánikom cechových organizácií zanikla už oveľa skôr aj funkcia tovarišského tatika, naproti tomu mládeňeckí richtári sa prestali na dedine obradne voliť len v nedávnej minulosti.

Slovná zásoba z tohto tematického okruhu sa pri tvorbe Atlasu slovenského jazyka či Slovníka slovenských nárečí podrobnejšie neskúmala. Zhromaždená lexika sa vyznačuje veľkou rôznorodosťou a synonymiou aj v rámci jednej nárečovej oblasti, keď popri domácom výraze (obyčajne novšom) sa v sústave termínov používa zároveň slovo cudzieho pôvodu, najčastejšie z nemčiny, v domácom nárečí formálne adaptované.

Činnosť povrazníka sa sústredila do dielne so špecifickými rozmermi, dôležitá bola najmä dĺžka miestnosti, ktorá sa v prípade nevyhnutnosti zväčšovala do priestoru dvora. Takáto povraznícka dielňa sa nazývala napr. na Liptove *varštat*, v Nadlaku (ďalej Nad.) *míhel*, v Hradišti pod Vrátnom (ďalej HpV) *d'ielňa*: *Ďielňu a dom postavil tatko, bola to tatkova d'ielňa*. K základnej výbave štrangára patrilo rozličné náradie, nástroje či mobilné zariadenia, inak nazývané *riad*, *sersám*, *kicibuše* (Nad.). Pohyblivý prístroj na domácke súkanie či pletenie povrazov mal viaceré pomenovania, napr. vozík, povraznícky vozík: *vuozek* (Zuberec, o. Dolný Kubín), *vozík* (Kysucké Nové Mesto, ďalej KNM), *koč* (Nad., HpV), kízaním sa pohybujúce sánky: *sanki* (Lokca, o. Námestovo), *rám s vojkami* (Lutiše, o. Žilina). Konštrukciou sa krajovo odlišoval, ale jeho hlavné súčasti boli podstavec, podvozok, drevené kolieska, závažie – napr. aj skala alebo na ňom stojaca osoba –, kolmá dosková vzpera s kľukou a háčik na uchytenie a súčasné zavesenie jednotlivých prameňov pletúceho sa lana. Oproti nemu stálo fixne povraznícke koleso: *kol'eso* (Nad.), alebo drevený kolovrátok: *ludovi kolovratek* (KNM), *stroj* (Mojtín, o. Púchov), *vozík s kľučkami* (Lutiše, o. Žilina) pevne zatlačený do zeme alebo upevnený na podstavci. Na stojací stĺpik: *slupik* (KNM) sa pripevnila otáčavá doska: *piescik* (KNM) s prevodovými hriadeľmi a háčikmi, zašpicatenými železnými drôťmi, na ktoré sa zachytili obyčajne štyri pramene konopných nití. Kľuka: *kurbľa* (KNM) sa otáčala, na hriadeľoch rotovali háčiky a tak sa navíjal povraz. Ako sa pramene pleteného povrazu otáčali, skracovala sa vzdialenosť medzi vozíkom na kolieskach, resp. sánkami, a povrazníckym kolovratom. Konštrukčne zložitejším nástrojom bola *štranglová mašina* (Dulovce, o. Komárno), *mašina* (HpV), *kšír* (HpV, Hubová, o. Ružomberok) s prevodovým pohonom a háčikovým držiakom oproti: *vozík*, *hengerštonď* (HpV), na ktorom boli viaceré háčiky na zavesenie prameňov: *henger*, *hák*, *háčik*, *gl'idi* (HpV). Aby boli jednotlivé pramene vo výške asi jedného metra podopierané, nemotali

sa a neprevísali, usmerňovali ich na niekoľkých miestach držadlá: *hrable* alebo *šnéřtónď* (HpV). Napnutie jednotlivých prameňov regulovali závažia: *kvicht*, *závažie* (HpV) umiestnené za pohyblivým dielom povrazníkeho vozíka. Medzi štyri pramene známe aj pod názvom *hubka* (KNM), *ličňa* (HpV), ktoré boli pripravené už z nasúkaných špagátov, sa na ich rovnomernú reguláciu pri pletení povrazu vkladal navlečený drevený nástroj – kolík podobný hruške s pozdĺžnymi zárezmi: *drevená hruška* (KNM, Nad.) – *Potom boli drevenie hruške – lér... to sa kládlo medzi húpke* (Nad.), *hruška* (Nad.), *lér* (Nad.), *liera* (KNM), *rafika* (KNM), *panenka* (okolie Trenčína), *réla*, *vľk* (Zajonc, 2013, s. 169). Lexikalizované spojenie *drevená hruška* ani výraz *rafika* z povrazníckej oblasti nie sú v tomto význame v SSN doložené. V kartotéke SSN sa nachádza doklad na odvodený expresívny výraz *rafika* vo význame „všetečná, panovačná žena“. Štylisticky ozvláštnenú výpoveď o prefikanej, protivnej žene, ktorá chce všetko usmerňovať a riadiť, pchá do všetkého nos, zachytil aj E. Gašinec (2000 b) v oblasti dolnokysuckých nárečí: *To je taka rafika rafikovska, fšetko chce vedzic, ľen abi mohla derigovac*. Pri pletení povrazov sa na robenie ôk na ich konci používal ihlicovitý nástroj vyrobený zo zvieracieho rohu, napr. kravského, antilopieho, jelenieho (HpV), ktorý slúžil ako mierka na veľkosť oka: u dolnozemskej Slovákov je známe pomnožené maskulínium *mašnogli* (Nad.), na Záhorí *mašnogel*, *mašnogl* (HpV), v Partizánskej Ľupči *mašnogel*. Takto vytvorené oko sa nazýva v okolí Trenčína, ale aj v Hradišti pod Vrátnom *sluka*, *slučka*, v Partizánskej Ľupči *uško*. Aby sa konopné vlákno pri pletení motúzov nechľpatilo a nevytváralo uzlíky, vyhládzalo sa kúskom filcového materiálu, napr. zo starého širáka, nazývaným *špinflek* (HpV). Obuvnícke a čižmarske dratvy súkané, šúľané a pletené starším spôsobom ručne pomocou jednoduchých nástrojov, akými boli *druga*, *háčik*, *kalantov*, ručný *tesársky kolovrátok* ap., natierali sa proti pochľpeniu a na lepšie kĺzanie pri prevliekaní obuvníckou *smolou*, *kolomažou* zo živice stromov, uvarenou zmesou zo včelieho vosku *voštidlom*, *voštinou*: *Voščina – s tú voščel dratvi a ničelňice* (Súľov, o. Bytča), *švarckónom* (Bobot, o. Trenčín): *Dratva še robila zə švarckonu a fajngaru* (Turzovka, o. Čadca).

Uvedené vybrané výrazy patria do tematickeho okruhu povrazníctva a označujú základné náradie a nástroje používané pri pletení povrazov a motúzov, ktoré sa využívali pri domáckej alebo špecializovanej výrobe.

Na ďalšie lexikálne bohatstvo z tohto okruhu sa pozrieme nabadúce, aby čosi, ba mnohé neostalo ešte neozrejmene a nejasné.

A viete, že na dolných Kysuciach vravia o niekom, kto zdržiava, ide pomaly, keď tí okolo majú naponáhlo – *Čo sa vlečež ako smola!*, a o tých, čo si niečo potajomky dojednávajú, špekulujú, že *zasek čosika motuzia* (Gašinec, 2000 b)?

Apelatívum označujúce zamestnanie povrazníka a jeho krajové varianty sa preniesli aj na vlastné mená. Na Slovensku je dobre známa obec **Povrazník** pri Banskej Bystrici, jej názov je podľa R. Krajčoviča (2015, s. 231) motivovaný pomenovaním remeselníka (povrazníka), ktorý sa venuje zhotovovaniu povrazov. R. Krajčovič sa pri výklade názvu obce – s prvou zmienkou o nej z 15. stor. – odvoláva na Vlastivedný slovník obcí (2. zv.), v ktorom sa o dejinách obce uvádza, že v minulosti v nej mali príbytky povrazníci vyrábajúci laná pre bane v Ľubietovej a na Starých Horách.

Nemenej zaujímavé je sledovať rozšírenie priezviska **Povrazník** a jeho formálnych variantov na Slovensku, ako sa uvádzajú v Databáze vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku z r. 1998 (Ďurčo a kol., ďalej databáza). Ako priezvisko sa využilo samotné pomenovanie zamestnania, analogicky takto bez ďalšej odvodzovacej prípony boli vytvorené napr. priezviská *Kováč*, *Krpčiar*, *Mydlár*, *Oráč*, *Sedlár*, *Rešetár*, *Súkenník*, *Tkáč* (Majtán, 2014, s. 18). Priezvisko *Povrazník* bolo v r. 1995 na Slovensku najrozšírenejšie (58 výskytov) v 27 lokalitách okresov Bytča, Bratislava, Dolný Kubín, Levice, Topoľčany, Piešťany, Brezno, Poprad. Na grafický variant *Povraznik* je v databáze jeden doklad v obci Višňové (o. Bytča). Podľa M. Majtána (c. d., s. 18) „súčasnú našu priezviská často nerešpektujú súčasnú spisovnú jazykovú ani pravopisnú normu“, preto sa východoslovenská nárečová podoba apelatíva s prešmyčkou a hláskovými obmenami (*porvazňik*, *porvažňik*) vzťahuje na lokality východného Slovenska. Priezviská *Porvaznik*, *Porvazník*, *Porvažnik*, *Porvažník*, dokonca dvojčlenné priezvisko *Katana-Povražník* majú podľa databázy najčastejšie zastúpenie v okresoch Humenné, Vranov nad Topľou, Michalovce, Košice, Prešov, ojedinele aj v okresoch Zvolen, Čadca, Bratislava. V databáze nie sú doložené potenciálne domáce priezviská *Povrazár* ani *Štrangár* či *Štrankár*, ale z nemeckého názvu zamestnania pochádza priezvisko *Seiler* („povrazník“), najviac rozšírené v Bratislave

a v okolí Púchova, ojedinele aj v okresoch Považská Bystrica, Levice, Michalovce, Košice a Senica.

LITERATÚRA

- BALLEKOVÁ, Katarína: Kupujte od štrangárov žinky, šnúry, motúzy, špagáty, laná, povrazy (1). In: Kultúra slova, 2016, roč. 50, č. 5, s. 291 – 295.
- GAŠINEC, Eduard: Kysucké povrazníctvo a povrazníci. I. In: Národná osveta, 2000 a, č. 15, s. 20 – 21.
- GAŠINEC, Eduard: Kysucké povrazníctvo a povrazníci. II. In: Národná osveta, 2000 b, č. 16, s. 20 – 21.
- Kartotéka dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (52). In: Kultúra slova, 2015, roč. 49, č. 4, s. 226 – 233.
- MAJTÁN, Milan: O slovenských priezviskách. In: Zo studnice rodnej reči. 2. Zost. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2014, s. 18 – 24.
- PETRÁŠ, Milan: Povrazníctvo v Partizánskej Ľupči. In: Liptov. 8. Vlastivedný zborník. Martin: Osveta 1985, s. 253 – 267.
- ROHÁRIK, Pavel: Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. 1. časť. Martin: Matica slovenská 1988.
- ROHÁRIK, Pavel: Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. 2. časť. (Remeslá zamerané na výstavbu obydľia a jeho údržbu). Rkp. postupovej práce. Banská Bystrica 1980. 328 s.
- ROZKOŠ, Pavel: Dialektologický slovník slovenského nárečia v Nadlaku. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2007.
- Slovník slovenských nárečí. 1., 2. zv. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.
- Vlastný výskumný materiál z obce Hradište pod Vrátnom (heuristický výskum realizovaný v r. 2015 spolu s dr. J. Zajoncom v rámci grantovej úlohy Kultúrne dedičstvo Slovenska: materiálna produkcia, sociálne súvislosti).
- ZAJONC, Juraj: Premeny vlákna. Trnava: Edition Ryba 2012. 240 s.

ROZLIČNOSTI

O materiálových zdrojoch Slovníka súčasného slovenského jazyka

Jeden z používateľov *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (ďalej SSSJ; doterajšie tri zväzky vyšli v období 2006 – 2016), sa na nás obrátil s dvoma otázkami: 1. v akom období prebiehal zber dát pre tento slovník; 2. akému časovému obdobiu zodpovedá slovná zásoba zachytená v daných zväzkoch. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ide len o jednu otázku formulovanú vždy z iného zorného uhla, a hoci sa spomínané dve obdobia môžu za istých okolností prekrývať, spravidla to tak nie je. Kedy a v akých podmienkach sa práce na projekte rozbiehali, si môžu čitatelia prečítať na stránke ústavu http://www.juls.savba.sk/oddelenie_sucas_lexikografie_vyskumna_cinnost.html. Takže môžeme bezprostredne pristúpiť k odpovedi na položené otázky.

Prácam na SSSJ nepredchádzal zber jazykových dát určených špeciálne pre tento projekt, ale využívali sa jestvujúce materiálové zdroje nášho akademického pracoviska. V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra sa už od začiatku jeho existencie (1943) budovala lexikálna kartotéka súčasnej slovenčiny, ktorá slúžila ako materiálová základňa na tvorbu predchádzajúcich výkladových slovníkov slovenčiny: 6-zväzkového *Slovníka slovenského jazyka* pod redakciou Štefana Peciara (1959 – 1968) a *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* pod redakciou Jána Kačalu a Márie Pisárčikovej (1. vyd. 1987). Na rozhraní 80. a 90. rokov sa vybudovala menšia „špecializovaná“ kartotéka slúžiaca projektu *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (ktorá vyšla v roku 1989). Začiatkom 90. rokov – v čase, keď sa koncepcie pripravoval SSSJ – sa excerpčia do lexikálnej kartotéky pre nedostatok finančných prostriedkov zastavila. Táto lexikálna kartotéka (doplnená v priebehu času aj o kartotéku Matice slovenskej z rokov 1936 – 1946) dnes zahŕňa tri časové vrstvy zbierania dát (I. 1936 – 1949; II. 1950 – 1968; III. začiatok 70. rokov – začiatok 90. rokov) a má vyše 5 miliónov excerpčných lístkov. Lístok

obsahuje nadpis (kľúčové slovo) a vetu, resp. odsek, v ktorom sa toto kľúčové slovo nachádza, čiže kontext daného slova. Ďalej obsahuje bibliografickú informáciu o zdroji, z ktorého bolo kľúčové slovo v kontexte vypísané.

Na tomto mieste sa vynára druhá z položených otázok: aký „časový výrez“ z jestvujúcej kartotéky autori SSSJ pri koncipovaní používajú, teda aké časové obdobie SSSJ zachytáva. Pre potreby tohto slovníka sa stanovilo 50-ročné časové rozpätie, ktorého projekcia od obdobia redigovania prvého zväzku (2003) smerom do minulosti určila, že hranica pre najstaršie doklady je začiatok 50. rokov (pragmatickým medzníkom je tu aj pravopisná reforma z roku 1953). Táto dolná hranica platí aj pre ďalšie zväzky, takže pôvodné rozpätie sa „naťahuje“. Autori SSSJ používajú teda excerptné lístky vypísané z diel publikovaných od začiatku 50. rokov do začiatku 90. rokov, keď sa kartotéka prestala dopĺňať. Pokiaľ sú nejaké diela súčasťou školskej lektúry, teda stále sa vydávajú a čítajú, tak sa tiež môžu používať ako zdroj citátových dokladov (podmienkou je, aby čas ich prvého vydania nepresahoval 75 rokov a čas citovaného vydania nepresahoval 25 rokov).

Od polovice 90. rokov si ústav ako náhradu lexikálnej kartotéky budoval elektronický korpus – databázu textov získaných na zmluvnom základe predovšetkým od vydavateľov periodickej tlače. Tento interný korpus obsahujúci asi 25 miliónov textových slov slúžil istý čas popri kartotéke ako dodatočná materiálová báza na koncipovanie hesiel 1. zväzku SSSJ, ale aj pre potreby iných jazykovedných projektov. Ako zdroj citátových dokladov sa využíval aj slovenský internet, ale v tejto praxi sme od 2. zväzku nepokračovali, pretože sa ukázalo, že internetový citát nespĺňa podmienku dodatočnej overiteľnosti.

Od roku 2002 sa v ústave buduje veľká textová databáza – Slovenský národný korpus (SNK; <http://korpus.juls.savba.sk/>). Jeho najdôležitejší komponent (popri mnohých iných podkorpusoch) je synchronny všeobecný korpus písaných textov (posledná verzia prim-07-public-all), ktorého objem narástol od roku 2006 (koniec 1. etapy riešenia projektu) z 240 miliónov textových slov (tokenov) na terajších jeden a štvrt' miliardy. SNK je verejný a buduje sa ako zdroj ľubovoľného empirického jazykovedného bádania, teda nie primárne ako materiálová základňa slovníka. Obsahuje texty publikované od roku 1955 doteraz. Pokrýva široké spektrum rozličných žánrov a typov textov získaných od poskytovateľov na zmluvnom základe. Najväčší

segment korpusu predstavuje publicistika (65 %). Okrem SNK používame aj tzv. webové korpusy. V súčasnosti korpusy predstavujú hlavnú materiálovú základňu SSSJ.

Na prípadnú otázku, aký je rozdiel medzi klasickou kartotékou a korpusom, možno odpovedať takto: korpus ako rozsiahly súbor textov uložených na pamäťových médiách predstavuje vlastne obrovskú viacúčelovú elektronickú kartotéku. V klasickej excerpčnej kartotéke sa uchováva záznam obsahujúci vybrané slovo v určitom jazykovom kontexte (1 – 3 vety), a hoci text na excerpčnom lístku obsahuje desiatky slov, vyhľadávanie je možné len podľa kľúčového slova, pretože podľa neho je kartotekový lístok zaradený. V korpuse sa na rozdiel od kartotéky spravidla uchovávajú úplné texty a vhodný vyhľadávací program nám umožňuje rýchlo zistiť výskyt akýchkoľvek zadaných slov a slovných spojení a umožňuje automatizovať ich následné vyhodnocovanie a spracovanie podľa rozličných aspektov. Najčastejším formátom, v ktorom používateľ dostáva informáciu z korpusu, je tzv. *konkordancia* (jednoriadkový kontext na šírku obrazovky, v ktorého strede je hľadané slovo) alebo *kolokačný profil* (zobrazenie typických lexikálnych „partnerov“ hľadaného slova vybraných na základe štatistických mier).

Takže krátka odpoveď na druhú otázku je, že SSSJ sa usiluje zachytiť jazyk zhruba od začiatku 50. rokov 20. storočia do súčasnosti. Slová, ktoré v sledovanom období mali, resp. nadobudli príznak zastaranosti, archaicnosti, historickosti, knižnosti a pod., sú vybavené príslušným štylistickým kvalifikátorom.

Na záver by sme chceli zdôrazniť fakt, že heslár SSSJ nie je registráciou všetkých slov, ktoré sme našli v zdrojoch lexikálneho materiálu. Je to výber slov urobený na základe komplexu kritérií, ktoré si autorsko-redaktorský kolektív stanovil a podľa ktorých s materiálom pracoval. V problémových prípadoch autori a redaktori brali do úvahy závery kolektívneho odborného orgánu – kodifikačnej komisie pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV alebo celoslovenskej pravopisnej komisie.

Alexandra Jarošová

SPRÁVY A POSUDKY

Nedožitý deväťdesiatiny univerzitného profesora Rudolfa Krajčoviča

V júli si slovenská jazykoveda a slavistika pripomína nedožitý deväťdesiaty výročie narodenia popredného slovenského jazykovedca, slavistu, vysokoškolského pedagóga, univerzitného profesora PhDr. Rudolfa Krajčoviča, DrSc. Narodil sa 22. júla 1927 v Trakoviciach a po absolvovaní tunajšej základnej školy a po gymnaziálnych štúdiách v Trnave a v Hlohovci vyštudoval slovakistiku a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Ešte pred dokončením vysokoškolského štúdia v r. 1950 sa stal asistentom Slovanského seminára a po absolutóriu v r. 1951 jedným z prvých vedeckých aspirantov. Celoživotné pôsobenie v úlohe vysokoškolského pedagóga je v prípade profesora R. Krajčoviča bytostne späté s Filozofickou fakultou UK v Bratislave. Katedre slovenského jazyka na tejto fakulte ostal verný až do odchodu na zaslúžený odpočinok v r. 2003 a na tomto pracovisku prešiel všetkými pedagogickými aj vedeckými postmi: bol asistentom, odborným asistentom, docentom, získal vedeckú hodnosť doktora filologických vied a stal sa univerzitným profesorom.

Vo vedeckom aj osobnom živote R. Krajčoviča zaujali výsostné miesta nemenné hodnoty: stálosť názorov, poctivosť v práci, krištáľovo čistá presvedčivosť vedeckej metódy, vernosť pracovisku, úprimná a veselá povaha. Jeho prednášky a semináre z vývinu jazyka, z dialektológie a dejín spisovnej slovenčiny sa vyznačovali pútavosťou, veľkou poznávacou hodnotou a presvedčivou argumentáciou. Astronomický kalendár odmeriavajúci vek tejto osobnosti akoby rešpektoval tempo hláskových zmien, na ktorých je založená Krajčovičova neprekonaná migračno-integračná teória o pôvode nášho jazyka uverejnená v monografii *Slovenčina a slovanské jazyky I* ako výrazný argument, ktorým v polovici sedemdesiatych rokov minulého storočia autor presvedčil slavistiku o vývine a konštituovaní slovanských jazykov.

Rozsiahlu publikačnú činnosť profesora Krajčoviča zastupujú také vedecké práce, v ktorých sú najnovšie poznatky z historickej jazykovedy najmä vo vzťahu ku genetickej charakteristike slovenského jazyka. K začiatkom genetickej charakteristiky juhozápadnej časti slovenských nárečí patrila práca *Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin* (1964), ktorá sa stala základom syntetizujúcej migračno-integračnej teórie o pôvode slovenčiny publikovanej pod názvom *Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny* (1974), resp. anglického vydania historickej fonológie slovenčiny *A Historical Phonology of the Slovak Language* (1975). Osobitný a nový metodologický postup uplatňoval R. Krajčovič aj pri tvorbe množstva vysokoškolských učebníc, z ktorých pozornosť si zasluhuje aspoň *Vývin slovenského jazyka* (1961), *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1964, 1971), *Technika jazykovej interpretácie* (1966), *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka* (1979), *Pôvod a vývin slovenského jazyka* (1981), *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988), vysokoškolské učebné texty *Čeština a slovenčina v starších archíváliách v predpisovnom období* (1983, 1991), *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (spoluautor, 1999), aktualizácia vydania práce *Slovenčina a slovanské jazyky II. Fonologický vývin* (2003) a *Dejiny spisovnej slovenčiny* (spoluautor P. Žigo, 2002, 2006, 2011), na ktorej začiatku bol seriál *Kapitoly z dejín jazykovej kultúry*, uverejňovaný začiatkom osemdesiatych rokov minulého storočia na stránkach Kultúry slova. Pre filológov, ale aj pre historikov, archeológov, archivárov či kulturológov má veľký význam syntetizujúci prehľad motivačných činiteľov miestnych názvov v podobe monografie *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest* (2005) a množstvo zaujímavých výkladov miestnych názvov (*Laugaritio, Praha v Novohrade, Ipel' a pod.*), ktoré v abecednom poriadku východiskových motivujúcich slov týchto názvov po dlhé roky publikoval v našom časopise v seriáli s názvom *Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest*. Okrem základných vedeckých prác a učebníc majú v tvorbe profesora R. Krajčoviča významné miesto aj populárno-náučné a popularizačné monografie a filmové a televízne scenáre s orientáciou na dejiny slovenčiny (*Svedectvo dejín o slovenčine*, 1977, 1980; *Veľká Morava v tisícročí slovami prameňov, legend, kroník a krásnej spisby*, 1985), ktoré sa vyznačujú hĺbkou vedeckej argumentácie a jednoduchosťou štýlu. Pri enumerácii vedeckej tvorby R. Krajčoviča treba

spomenúť vydanie výberu z *Valaskej školy* od Hugolína Gavloviča (1971, 1982), jeho pôsobenie v redakčných radách vedeckých časopisov a zborníkov, členstvo v Medzinárodnej komisii pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, členstvo v Medzinárodnom výbore pre onomastické vedy (ICOS), členstvo v predsedníctve Slovenskej onomastickej komisie, v Slovenskej komisii pre Encyklopédiu dejín strednej Európy a v komisiách pre udeľovanie vedeckých hodností. Okrem desiatok domácich a zahraničných vedeckých konferencií, sympózií a vedeckých seminárov univerzitný profesor R. Krajčovič absolvoval množstvo zahraničných prednáškových pobytov v popredných slavistických strediskách: v Krakove (1963), v Skopje (1977), v Moskve (1970 – 1971, 1975 – 1976, 1980 – 1981), s referátmi vystupoval na medzinárodných slavistických zjazdoch v Sofii (1963), vo Varšave (1973), v Bratislave (1993), na medzinárodných onomastických sympóziách v Lipsku (1969), vo Vroclave (1972), v Krakove (1978) a na sympóziu o podunajských národoch v Regensburgu (1967). Publikoval množstvo vedeckých štúdií v zahraničných vedeckých časopisoch a v zborníkoch z vedeckých podujatí (Poľsko, Bulharsko, Nemecko, Rusko).

Pohľad na celoživotné dielo profesora Rudolfa Krajčoviča dopĺňajú viac ako dve stovky vedeckých štúdií v domácich vedeckých a odborných časopisoch a zborníkoch. Patrí k nim aj množstvo článkov, popularizačných príspevkov a recenzií. A skutočnosť, že okrem vedeckého slova R. Krajčovič zvládol aj krásu poetického slova, dokumentuje jeho básnická tvorba z mladších rokov života a esejisticky spracovaný prehľad dejín spisovnej slovenčiny *Pri prameňoch slovenčiny* (1978). Univerzitný profesor Rudolf Krajčovič opustil naše rady 29. októbra 2014; pri príležitosti deväťdesiateho výročia jeho narodenia sa nedokážeme ubrániť osobným spomienkam na to, že sme skoro tri desaťročia otvárali jedny dvere spoločnej pracovne, v ktorej pán profesor dodnes symbolicky ostáva s nami, medzi nami, slovenskými jazykovedcami, svojím dielom, ktoré vošlo do nás hlboko, lebo takou je brázda, ktorá ostala za jeho pluhom.

Pavol Žigo

Jozef Mlacek alebo o jednom dobrom duchu slovenskej lingvistiky

Prvý význam hesla *duch* v Slovníku súčasného slovenského jazyka obsahuje výklad: vnútorný, myšlienkový svet, myšlienky, myseľ. V ďalších významoch sa nachádzajú detailnejšie opisy a doklady, z ktorých vyberáme: 6. iba sg. duševné schopnosti potrebné na vykonávanie niečoho...: byť obdarený duchom; vynikať duchom; rozvíjať si ducha... 7. iba sg. povahové vlastnosti, založenie: byť rozvážneho, hlbavého, veselého ducha... 8. človek výnimočných duševných vlastností, osobnosť v duchovnej sfére: veľkí duchovia národa, ľudstva, doby. Celkom dobre si možno pri týchto výkladoch a príkladoch vybaviť postavu, tvár, hlas, pôsobenie, skrátka osobnosť profesora Jozefa Mlacka, ktorý sa tento rok dostáva vo svojom živote do novej dekády. V súvislosti s ním ako dobrým duchom slovenskej slovakistiky, rusistiky, frazeológie, syntaxe, štylistiky, terminológie, teórie prekladu a žurnalistiky môžeme pridať na dokreslenie obrazu vybrané parémie obsahujúce prídavné meno *dobry*: *dobrá práca sama sa chváli*; *dobry priateľ nad zlato*; *nie je ťažko medzi dobrými dobrým byť*.

Ak nadviažeme na poslednú parémiu, pri pohľade na životné cesty Jozefa Mlacka (nar. 30. 7. 1937, Teplička nad Váhom) môžeme konštatovať, že naozaj mal okolo seba dostatok dobrých, inšpiratívnych postáv slovenskej i svetovej lingvistiky: počas svojej školskej dochádzky v Žiline mal za učiteľa B. Letza, v Ružomberku, kde po skončení Vysokiej školy pedagogickej začal pôsobiť na Strednej priemyselnej škole textilnej a papiernickej, sa stretol s V. Uhlárom, na ďalšom pôsobisku – na Filozofickej fakulte v Prešove (1963 – 1973) – s Ľ. Novákom, počas vedeckej aspirantúry mu bol školiteľom J. Ružička. V ďalších rokoch, keď pôsobil v Bratislave (od r. 1974 do r. 2001), úzko spolupracoval napr. s V. M. Mokijenkou a sám sa už dostával do postavenia dobrého, inšpiratívneho jazykovedca aj ako odborník (nielen) na frazeológiu, aj ako pedagóg, lektor slovenského jazyka v Novom Sade (1987 – 1990), spolupracovník na mnohých projektoch, aj ako aktívny člen vedenia Slovenskej jazykovednej spoločnosti či riaditeľ letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (1992 – 2004). Pracovné pôsobenie J. Mlacka sa geograficky uzavrelo tam, kde začínal: v Ružomberku v posledných rokoch (2002 – 2017) zúročoval všetky svoje skúsenosti a danosti nielen na slovakistickom pracovisku, ale najmä na katedre žurnalistiky Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku.

Vlastnosti a pôsobenie J. Mlacka ako vedca i človeka odhalil a výstižne zhrnul už J. Mistrík v jubilejnom článku k jeho prvým veľkým okrúhlinám: „... cez malé kroky a bez veľkých gest kreslí veľký životný oblúk. Pri päťdesiatke mu úprimne stískame ruku a želáme, aby v metodike svojej práce, pri vzácnych ľudských vlastnostiach si ešte dlho v dobrom zdraví udržal svoje vlastné pre neho typické pracovné tempo, ktoré síce ‚nepočut‘, ale pri zrelom pohľade vidieť naďaleko“ (J. Mistrík: Životné jubileum docenta Jozefa Mlacka. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 5, s. 296 – 297). J. Mlacek si to všetko naozaj udržal a v ďalších rokoch rozvinul v mnohých smeroch tak, ako to vystihuje parémia *dobrá práca sama sa chváli*.

Publikačné začiatky J. Mlacka (publikuje od r. 1961) sú späté najmä s časopismi Slovenská reč, Jazykovedný časopis, Slovenský jazyk a literatúra v škole, v ktorých okrem teoretických otázok z oblasti syntaxe, neskôr (v podstate od r. 1968) predovšetkým frazeológie uverejňoval aj príspevky o rôznych prapísaných problémoch (úvodzovky, vlastné mená, interpunkcia a pod.). Už v tomto období prejavuje záujem o štylistiku a rozbor umeleckej prózy, publikuje aj populárno-vedecké články v rôznych neязыkovedných periodikách (Krok, Kultúrny život, Slovenské pohľady, Učiteľské noviny a i.). Prvý jeho príspevok v časopise Kultúra slova je z r. 1967 a bol venovaný jazyku v obchodnej korešpondencii. Potom už do tohto časopisu prispieval pomerne pravidelne a od r. 1994 do r. 2015 bol aj členom redakčnej rady Kultúry slova.

Láskavosť J. Mlacka a jeho zmysel pre zdravý nadhľad sa premietli nielen do redakčnej práce (okrem Kultúry slova ju vykonával aj v časopise Slovenská reč a v mnohých zborníkoch), ale i do názvov niektorých príspevkov, najmä v začiatkoch jeho tvorby: napr. názvy recenzií *Vtipne i vážne o jazykovej kultúre* (Slovenská reč, 1969), *Gramatika ako zábava* (Kultúra slova, 1970), *Esejisticky o jazyku* (Slovenské pohľady, 1970). Postupne prišli na rad vážne témy, napr. *The Linguistic Sign and the Phraseological Unit* (In: Prešov Studies in Linguistics. Red. Ľ. Novák. Bratislava: SPN 1971, s. 7 – 31), *O variantoch a aktualizácii frazeologizmov* (In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971, s. 20 – 29), *Reduplikované častice a frazeológia* (Slovenská reč, 1974, s. 204 – 212), séria príspevkov o terminológii frazeológie v Kultúre slova (1975, s. 136 – 142, 228 – 235, 326 – 333).

Čiastkové spracovania nevyčerpatelnej témy frazeológie zavŕšil J. Mlacek v syntetickej práci *Slovenská frazeológia* (1. vyd. Bratislava: SPN 1977.

120 s., 2. vyd. Bratislava: SPN 1984. 160 s.), ktorá sa hneď stretla so značným ohlasom: pri prvom vydaní zaznamenala 12 domácich a zahraničných recenzií. Išlo o prvý systematický opis frazeológie na Slovensku, v ktorej „... ukazuje autor mnoho vlastných riešení. Početné recenzie v domácej aj v zahraničnej odbornej tlači ocenili najmä jeho myšlienky o vlastnostiach frazémy, o procese frazeologizácie, o klasifikácii frazém, o variantnosti a aktualizovaní frazém, ako aj o osobitných druhoch frazém“ (Mistriák, c. d., s. 297).

Frazeologickej problematike sa J. Mlacek venoval aj v ďalšom období, rozpracúval čiastkové otázky (fakultatívne a potenciálne členy frazém, aktualizácia frazém, frazeológia a jazyková kultúra, nárečové a diachrónne aspekty frazeológie), zaoberal sa konkrétnym využitím frazeológie v dielach vybraných autorov (napr. D. Chrobáka, K. Jarunkovej, M. Kukučina). Svoj záujem o frazeológiu začal prepájať aj s témami teórie prekladu a svojou spolupracou prispel k tvorbe kolektívneho diela *Originál/preklad. Interpretačná terminológia* (red. A. Popovič. 1. vyd. Bratislava: Tatran 1983. 368 s.). Ďalšou sumarizáciou jeho čiastkových prác bol príspevok do kolektívnej monografie *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk* (red. J. Bosák. 1. vyd. Opole: Uniwersytet Opolski 1998. 172 s.), ktorá vyšla v rámci medzinárodného projektu realizovaného pri príležitosti XII. medzinárodného zjazdu slavistov v Krakove.

J. Mlacek sa postupne stal žiadaným spolupracovníkom (aj posudzovateľom a recenzentom) pri tvorbe rôznych kolektívnych diel. Na jeho rozpracúvaní konkrétnych frazeologických otázok možno odhaliť isté vývinové tendencie alebo orientácie v slovenskej jazykovede od systémovo-štruktúrneho hľadiska cez sémantiku k pragmatike, textovej lingvistike, jazykovým princípom až napokon v jeho vlastnom vývine k žurnalistickej frazeológii. Jednotlivé aspekty dokázal s prehľadom skĺbiť vo veľkej frazeologickej syntéze *Tvary a tváre frazém v slovenčine* (1. vyd. Bratislava: Stimul 2001. 170 s., 2., uprav. vyd. Bratislava: Stimul 2007. 159 s.).

Parafrázujúc už citovaného J. Mistriáka, môžeme povedať, že Jozef Mlacek postupnými malými aj väčšími krokmi, so stále väčšou hĺbkou i šírkou poznania, bez veľkých slov a gest nakreslil naozaj veľký životný oblúk človeka, jazykovedca, učiteľa, priateľa. S vďakou za to všetko, s úctou a želaním všetkého najlepšieho k požehnanému veku

Mária Šimková

Láska má tvar štvorrozmerný

[RUŠČÁK, František: *Láska má tvar štvorrozmerný*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2016. 80 s.]

Docenta Františka Ruščáka, vysokoškolského pedagóga pôsobiaceho dlhé roky na Prešovskej univerzite, vníma(la) naša nevel'ká jazykovedná societa doteraz predovšetkým ako jedného z profilujúcich slovenských štylistikov i štylistov (v r. 2002 vydal napr. priekopnícku monografiu nazvanú *Štylistika epistolárnych textov*, ktorá získala Cenu rektora Prešovskej univerzity.) Niet pochýb o tom, že doterajšie jazykovedné výskumy Františka Ruščáka potvrdzujú jeho kredit bádateľskej osobnosti. V živote som mal vzácnu možnosť či príležitosť – predovšetkým ako člen jeho katedry, na ktorej mi umožnil pôsobiť – zblízka spoznávať jeho „tvorivú dielňu“. Pri istej jubilejnej príležitosti som – využíjúc „ruščákovskú terminológiu“ – koherentno-kohézne vyslovil názor, že jeho štúdie dosiahli nadčasové atribúty. Roku 2016 mu však vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity nevyšla ďalšia jazykovedná práca, ale básnická zbierka *Láska má tvar štvorrozmerný*, ktorá je podľa úvodného autorského vyznania výsledkom jeho častých úvah o sebe, o jeho najbližších, o kolegoch a priateľoch... (s. 7). František Ruščák sa v nej prezentuje ako zrelý autentický lyrik, bytostne oslovujúci a obohacujúci adresátov svojich textov integrálnym básnickým potenciálom.

Básnický opus Františka Ruščáka má dve časti: do prvej, nazvanej *Rozme(a)ry lásky*, zaradil 30 básní (s. 9 – 42), v druhej, pomenovanej *Priesečníky nášho súcna*, je 20 básní (s. 43 – 72). Synergická viazanosť veršov v zbierke je podľa autora „analógiou synergie v jazyku a v komunikačnom priestore“ (s. 8). Názvy všetkých básní pri tejto príležitosti zaiste nenačím vymenúvať, no možno pripomenúť aspoň jeden aspekt „názvoslovnia“ niektorých básní: autor totiž nimi prezrádza aj svoju profesijnú jazykovednú orientáciu a v názvoch využíva (pravdaže nielen výhradne lingvistické) cudzie odborné názvy či termíny, ako sú napr. *Demi-monde*, ... *dies irae*..., *Imanencia*, *Konfigurácie*, *Nokturno*, *Pluskvamperfektum*, *Sonet non delicto*, *Synestézie*. (V zbierke sa isteže v jednotlivých básňach vyskytujú aj iné cudzie slová „nesúce“ príznak knižnosti typu *enigma*, *impresia*, *imanencia*, *reflexia* a pod.). Väčšina básní písaná rôznoslabičnými veršami nemá rov-

naké rytmicko-metrické „parametre“, na ich dynamickom tvarovaní však napriek tomu vždy participuje aj výrazná rytmická, asonančno-rýmová aj eufonická štruktúra príslušných textov. Pri tejto príležitosti nebudeme analyzovať básne z aspektu literárnej vedy, pokúsime sa však aspoň naznačiť silu autorovho básnického slova i ním utvorených pôsobivých básnických prirovnaní, prezentovať aspoň časť jeho inovatívneho využívania tradičných tróпов, známych aj v (jazykovednej) štylistike, a to najmä metafor a metonymií, najznámejších jazykových univerzálií.

Už v úvodnej básni zbierky (je to manželke venovaná báseň *Poludnie*) sa autor vyznáva, že by chcel uniknúť z *hlušiny smútku* a pri svojom hľadaní nachádza *slncovým vetrom zvlnené stopy stratené* (s. 11). V básni *V čerení času* sa prvýkrát spytuje, kto mu *ticho (h)láskou preruší*; verš s iniciálovým či protetickým *h* v slove *láska* využíva aj vo verši *Dotykmi (h)lások spriaznení...* (s. 16). Verše *láska hladká ako hláska / samohláska* možno nájsť aj v druhej časti zbierky, v *Priesečníkoch...* na s. 46. Čitateľ si zaiste všimne aj obrazné spojenia *rázcestie hviezd, kytica plná vášní, paleta kvetov jarných nocí* (s. 14), pričom na s. 53 autor zasa veršuje o *malých premiérach na palete môjho – tvojho súcna* (bytia, života).

V prevažnej väčšine básní je autorova lyrika aj dokladom nevšednej subjektívnej projekcie, istej programovej artikulácie či ujasňovania si vlastných životných postojov. Presila pôsobivých obrazov v básnickej zbierke Františka Ruščáka nás stavia pred neľahkú úlohu vybrať a predstaviť na tomto mieste tie najoriginálnejšie a najpôsobivejšie. V *Konfiguráciách* nájdeme napr. aj tieto *šepotom šepkým* šepkané verše: *Sú zvuky súzvuky, / sú hviezdy súhviezdy, / sú slová súslovía, / sú vety súvetia. – Súbežné spätia spätosti, / súveké veky večnosti, / súčasná súčasť súčasť, / súvedná vednosť vednosti*. Alebo aj iné štvorveršie v básni *V slnkobraní* (s. 21): *A v slove slovo – pečať v znaku. / To nehovorím o zázraku. / Slnčná plachta – nebo nad nami – / a slnkom zrodení v slnkobraní*. Básnik na *tvári* hľadá *vráskočiary, v nemožnom možné...* / *v priestore súcneho nekonečna*, píše o tom, ako ono *možné* prišlo za hlasom (jeho) básne *utkanej nočnou tmou* (všetko s. 23). Ešte niekoľko ukážok (niekedy aj bez uvádzania čísel strán): *... ty znova budeš chodiť / po chotári / a česať kvety úsmevom / nových tvári* (s. 25); *... clivotu clivú clivo trúchlím / ako keď plače perla v mušli, / tak neraz mávam smútok v duši*. (29); *... Vypíť tak s tebou na dúšok / paprsky babieho leta, /*

to leto s'ľa biely obrúsok / oviňa mňa aj teba... (s. 34) ... vždy verím, že čas dobrochcenia... / v tajomných túžbach – srdcochveniach... (s. 37). Verše ... zas čerň za čerňou valí sa / s'ľa valné vlny cunité (s. 39) sú alúziou na chalupkovský verš a luna za lunou sa valí...; ... fontány pusté ako / včely bez úľov, / prestali dýchať vodotrysky (s. 49); ... pníky – mohyly s'tatých stromov (s. 50); – Ručičky hodín na parkete ciferníka / tancujú posledné kolo, / pýtaš sa, či láska vtedy vzlyká, / keď horúce sa chladným stalo (s. 52); Na... počiatku bolo (S)slovo / utkané z plátna múdrosti (s. 71). Výber ukážok doplníme už len niekoľkými obraznými vyjadreniami: skalnaté uzly dávnych vekov – pustatina mysle – zrodená z dažďového cesta – tam, kde samota si s tichom tyká – oči zbavené slzobôľu – lupene detstva – duša bez stehov – pažiť súzvukov.

Prítomná básnická zbierka Františka Ruščáka má aj – v podobných opusoch netradičný – *Doslov*. Renomovaní literárni vedci, profesorka Zuzana Stanislavová a docent Marián Andričík, bývalí katedroví kolegovia autora (v tiráži ich označujú ako recenzentov zbierky) výsostne pozitívne hodnotia a zasvätené interpretujú všetky nuansy prevažne reflexívnej lyriky básnika. Dovoľujem si na tomto mieste zacitovať aspoň jednu (mierne upravenú) vetu z ambiciózneho textu Z. Stanislavovej: Všetkým štvorrozmerným tvarom Ruščákovej poézie „vládne slovo, ktoré sa tomuto vedcovi/umelcovi poddáva ako vosk, aby z neho modeloval tvary a myšlienky, náladu i posolstvo, intímny svet duše i angažovaný postoj k životu“. Pri tejto príležitosti nemožno nespomenúť nádherné ilustrácie, umocňujúce i dopĺňajúce silu básnického slova. Ich autorom je akademický maliar Peter Kocák, žiak i nasledovník majstra Albína Brunovského.

Čas nepolapiteľne plynie, okrúhlia sa a dorastajú plody nášho tvorivého života. Ďaleko dozrel či dovidel v svojej poézii básnik, ktorý celoživotne dozrieval aj profesionálnym jazykovedným (štylistickým) výskumom slov a tvarov. Ďakujeme docentovi Františkovi Ruščákovi za jeho dozretú a mnohoaspektovo umelecky pôsobiacu básnickú zbierku.

Ivor Ripka

SPYTOVALI STE SA

Mamičkovský plurál. – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV sme dostali takúto otázku: „Som mamička na materskej a rada si vymieňam skúsenosti s inými mamičkami na internete. Momentálne sa tam veľa diskutuje o spôsobe, akým hovoria mamičky o svojich deťoch, napríklad *rastú nám zúbky, pocikali sme sa*. Nazývame to mamičkovský plurál a názory mamičiek na vhodnosť jeho používania sa rôznia. Najviac ma však iritujú spojenia ako *sme pocikanyý, sme pokakanyý*. Nemá byť na konci mäkké *-i?*“

Jav, na ktorý sa pisateľka spytuje, sa odborné nazýva empatický plurál. Prvou osobou množného čísla vyjadruje hovoriaci spolupatričnosť s adresátom komunikácie alebo s osobou, o ktorej hovorí. S empatickým plurálom sa stretávame často v nemocničnom prostredí či v opatrovateľských zariadeniach pri komunikácii s chorými a so starými ľuďmi v situáciách, keď chceme vyjadriť spolicítenie. Napríklad sestrička alebo lekár sa spýtajú pacienta: „*Ako sme sa vyspali? Ako sa dnes cítite?*“

Používanie empatického plurálu vo vzťahu matky s dieťaťom vtipne vysvetlila jedna mamička v internetovej diskusii: *Keď nám idú zúbky, plačeme spolu, ona preto, že ju to bolí, a ja preto, že nemôžem spať*. Špecifikom empatického plurálu v mamičkovskej verzii je, že sa často používa aj vo vyjadreniach, ktoré prekračujú určitú hranicu intimity, napr. *ešte nosíme plienočky, už cikáme do nočníčka, my sme pokakani až za ušami*. Práve podobné vyjadrenia zahrnujúce v množnom čísle dieťa i jeho matku rozdeľujú mamičky na dva tábory; jedny považujú takéto vyjadrenia za prirodzené, milé a nežné, iným pripadajú absurdné a smiešne. V tejto otázke nechceme robiť arbitra, pravda je, že aj empatický plurál je jedným zo spôsobov vyjadrovania v spisovnej slovenčine a v určitých situáciách má svoje opodstatnenie, na druhej strane ide o štylisticky výrazne príznakový útvar, ktorý netreba nadužívať.

Z gramatického hľadiska sa v empatickom pluráli používa množné číslo aj v slovesno-mennom prísudku ako (*my*) *sme pocikani, boli sme chorí, sme unavení* a podobne. Neporušuje sa zhoda, ako je to pri vykaní, kde sú v množ-

nom čísle (v druhej osobe) iba určité slovesné tvary. Ostatné slovné druhy, napr. prídavné mená či prídavia, sú v jednotnom čísle (*vy ste boli chorý, vy ste boli chorá*). Tvary empatickeho či mamičkovského plurálu v podobe „sme chorý, sme unavený, sme pocikaný“ nezodpovedajú spisovnej slovenčine.

Katarína Kálmánová

Používanie skratky FBI. – Pisateľ N. H. poslal do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV otázku, akého rodu je skratka *FBI*.

Skratka *FBI*, v plnom znení *Federal Bureau of Investigation*, patrí medzi cudzie iniciálové skratky, ktorých výslovnosť je hláskovaná [ef bí áj] a ktoré sa nesklonujú. Veľký slovník cudzích slov (2008) charakterizuje skratku *FBI* ako nesklonnú skratku stredného rodu s výkladom „Federálna kriminálna ústredňa USA“, Slovník cudzích slov (2005) podáva výklad „Federálny vyšetrovací úrad (kriminálna ústredňa USA)“, ale rod neuvádza. Rod cudzej skratky sa zvyčajne určuje podľa rodu kľúčového slova. Anglické slovo *bureau*, ktoré je v skratke *FBI* určujúce, dá sa preložiť ako *úrad, ústredňa* alebo *agentúra*, čiže skratku možno používať ako podstatné meno mužského alebo ženského rodu. V jazykovej praxi sa skratka *FBI* ojedinele používa aj v strednom rode: *ak by FBI chcelo*, resp. jej rod podľa prívlastku nemožno jednoznačne určiť, keďže okrem nominatívu a akuzatívu jednotného čísla sú tvary prídavných mien v mužskom neživotnom rode a v strednom rode totožné, porov. *Policajná akadémia v Bratislave bola vďaka nemu medzinárodne akceptovaná inštitúcia a uznávali ju ako rovnocennú s americkým FBI*. Doklady ukazujú, že skratka *FBI* sa používa v prevažnej väčšine ako podstatné meno ženského rodu, napr. *Slovenských policajtov budú školiť experti z americkej FBI. – FBI zverejnila fotky podozrivých z útoku v Bostone. – FBI oznámila totožnosť podozrivých*. Oveľa zriedkavejšie sa k nej pristupuje ako k mužskému substantívu: *Desiatich údajných agentov už zatkol americký FBI. – Majú okolo 250 členov a špičkové technické zabezpečenie naplnené databázou, ktorú im dávno závidí už aj americký FBI*. Takéto rozličné rodové zaradenie je prirodzené hlavne pri cudzích skratkách, ktoré sa síce bežne používajú, no ich preklad nemusí byť všeobecne známy.

Silvia Duchková

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (28)

V texte nadpísanom *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* pokračujeme v uverejňovaní slov, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ (viaczej o tom pozri v Kultúre slova, 2014, roč. 48, č. 1, s. 58).

zmiešateľný príd. ktorý sa dá zmiešať: *lahko z. prášok, látka ťažko z-á s vodou; farby sú navzájom z-é; zmiešateľnosť -i ž.: *z. rozličných olejov**

zmiešavací príd. (slovo je už v SSJ) ktorý je určený na zmiešavanie; ktorý sa týka zmiešavania: *trojcestný z. ventil, umývadlová z-ia batéria; z. pomer*

zmiešavač -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) zariadenie na zmiešavanie rozličných prvkov, aby vytvorili zmes: *termostatický z., štvorcestný z.; z. plynu, z. krmív; z. zvuku*

zmocnenkyňa -e -kýň ž. práv. žena, ktorá je poverená konať v mene niekoho, splnomocnenkyňa: *z. prezidenta, z. pre ľudské práva*

zmontovateľný príd. ktorý sa dá zmontovať, op. demontovateľný: *z. kamión, rýchlo z. statív, ľahko z-á skriňa; zmontovateľnosť -i ž.: *z. ocelevej konštrukcie**

zmotok -tku m. materiál obyč. skrútený, zvinutý do kľbka: *z. vaty, z. štetín, z. papiera, bavlnené z-y*

zmraštený príd. (slovo je už v SSJ) pokrytý vráskami, skrčený do vrások, záhybov: *z-á koža, z-á tvár, z-é čelo; z. mechúr; zmraštenosť -i ž.*

zmrašiteľný príd. ktorý má schopnosť zmraštiť sa: *teplom z. uzáver, z-á hadica, z-á fólia, z-á izolácia; zmrašiteľnosť -i ž.: *z. betónu; extrémna z. materiálu**

zmrašťovací príd. ktorý spôsobuje zmrašťovanie, ktorý sa vyznačuje

zmrašťovaním; ktorý sa týka zmrašťovania: *z. tlak; z. rukáv, z-ia plastová rúrka; z. pomer, z. faktor*

zmrštený príd. zmraštený: *z. sval, z. plast; zmrštenosť* -i ž.

zmršiteľný príd. zmrašiteľný: *z. polyester, teplom z. obal; zmršiteľnosť* -i ž.: *z. fólie*

zmršťovací príd. zmrašťovací: *z. stroj, z-ie zariadenia*

zmršťovač -a mn. N a A -e m. zariadenie na zmršťovanie niečoho: *stolový z., z. plastových fliaš*

zmyv -u m. odb. zmývanie: *erózy z., povrchový z., z. pôdy*

znamienkový príd. ktorý sa týka znamienok, ktorý sa vyjadruje pomocou znamienok: *z. rozbor, z-á funkcia, z. test, z-é vyjadrenie*

znečistenie -ia s. **1.** spôsobenie nečistoty: *z. chemikáliami, z. ropou* **2.** výsledok znečisťovania: *z. životného prostredia, z. pitnej vody, svetelné z., tepelné z.*

znečistený príd. ktorý je zasiahnutý nečistotami, špinou: *z. les, z. vzduch, z-á voda, z-á príroda, z-é územie, z-é rieky; znečistene* prisl.: *interiér pôsobí z.;* **znečistenosť** -i ž.: *z. životného prostredia, z. ovzdušia*

zneisťovať -uje -ujú nedok. vyvolávať, spôsobovať neistotu: *z. poslancom, z. pacientov, z. zahraničných investorov, z. podnikateľské prostredie*

zneplatnený príd. ktorý stratil platnosť: *z. lístok, z. certifikát, z. voličský hlas, z-á zmluva*

zneplatniť -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) urobiť neplatným: *z. doklady, z. informácie o zmluve, z. certifikát; nedok. zneplatňovať -uje -ujú: *z. dohody o zrážkach zo mzdy, z. pracovné zmluvy**

zneškodňovať -a mn. -ia m. kto zneškodňuje niečo: *z. odpadu, z. výroby; zneškodňovateľka* -y -liek ž.

znižovač -a mn. N a A -e m. neživ. **1.** prostriedok na znižovanie niečoho: *z. stresu, z. teploty, z. obsahu železa, z. bodu tuhnutia* **2.** zariadenie na znižovanie niečoho: *z. napätia, z. rýchlosti, z. tlaku*

znos -u m. let. vybočenie lietadla z plánovanej trate vplyvom priečnej zložky vetra: *z. lietadla, uhol z-u*

znovuzapnutie -ia s. opätovné zapnutie: *z. magnetu, automatické z. alarmu, manuálne z.*

zobrazovač -a mn. N a A -e m. neživ. zariadenie zobrazujúce isté údaje: *digitálny z. frekvencie, panelový z., z. teploty, z. fotografií; inform. z. súborov*

zoponovať' -uje -ujú dok. vykonať oponentúru, vysloviť námietky: z. *článok*, z. *výskumnú prácu*, z. *predložený návrh*

zoraďovací príd. určený na zoraďovanie: z. *priestor*, z. *dopravník*, z. *kód*; žel.: *z-ia stanica*, *z-ia koľaj*

zosieťovať' -uje -ujú dok. usporiadať do siete, vytvoriť sieť účelne rozmiestnených prvkov, zariadení, inštitúcií ap.: z. *niekoľko výrobných strojov*, z. *existujúce služby*; inform. z. *počítače*; cirk. z. *farnosti a spoločenstvá*

zosnímať' -a -ajú dok. vyhotoviť fotografický, filmový al. televízny záber: z. *obrázok*, z. *odtlačky prstov*, z. *čiarový kód*; lek. z. *krvný obraz*

zoznamka -y -mieč ž. hovor. **1.** akcia na zoznamovanie sa: *organizovať pravidelné z-y* **2.** zoznamovacia rubrika, relácia, kancelária: *internetová z.*, *televízne a rozhlasové z-y*

zrázový príd. (slovo je už v SSJ) týkajúci sa zrázu; využívaný pri zráze: *z-é miesta v teréne*; let. z. *uhol*; žel.: *z-á rýchlosť*; *z-á brzda*

zrážač¹ -a mn. -i m. živ. kto niekoho zráža: pejor. *vodič z.*

zrážač² -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) odb. prístroj, zariadenie, prostriedok na zrážanie niečoho: z. *hrán*; hud. z. *strún*; *elektrostatický z.* na odstraňovanie prachu

zrážkomerný príd. týkajúci sa merania zrážok: z. *denník*, *z-á stanica*; *z-á sieť*

zvažný príd. (slovo je už v SSJ) ktorý má naklonenú polohu, zvažujúci sa: *z-a dráha*; ban. *z-a chodba*; žel. z. *pahorok*

zvislica -e -líc ž. (slovo je už v SSJ) geom. zvislá priamka, os: *l'avá z. textového stĺpca*, z. *okna*; *z-u možno vytyčovať olovnou*; **zvislicový** príd. (slovo je už v SSJ): z. *lúč*, *z-á odchýlka*; vodohosp. *z-á rýchlosť prúdiacej vody*

zvodič -a mn. N a A -e m. neživ. elektrotech. ochranné zariadenie, ktoré odvádza nadmerné napätie: *meničový z. spínača*; z. *prepätia*, z. *bleskových prúdov*; **zvodičový** príd.: z. *modul*, z. *chránič*, *z-á skrinka*

zvodidlový príd. ktorý sa týka zvodidla, ktorý je pripevnený na zvodidle: z. *smerový stĺpik*, *z-á odrazka*; z. *odrážač* dopravné zariadenie zabezpečujúce smerové vedenie vozidiel tým, že odráža dopadajúce svetlo

zvodňa -e -í ž. geol. vrstva v hornine obsahujúca významné množstvo podzemnej vody

zvodnenc -nca m. geol. hydrologický kolektor nasýtený gravitačnou podzemnou vodou: *štrkový z.*; **zvodnencový** príd.: *z-é prvky*

zvodnený príd. geol. ktorý je naplnený, presiaknutý vodou: z. *terén, z-á vrstva*; **zvodnenosť** -i ž.: z. *svahových sedimentov*

zvodniť -í -ia dok. **1.** (slovo je už v SSJ) odb. pridať vodu do niečoho: z. *mlieko* **2.** geol. naplniť, presiaknuť vodou: z. *pukliny*; nedok. **zvodňovať** -uje -ujú: *podzemná voda z-uje pieskovú terasu*

zvukomerný príd. týkajúci sa merania zvuku: z. *systém, z. prieskum, z-á kabína, z-á technika*

žiadaný príd. (slovo je už v SSJ) **1.** o ktorý je záujem, po ktorom je dopyt: ž. *model, ž. tovar, ž-á lokalita* **2.** ktorý sa očakáva, ktorý je potrebný: ž-á *hodnota, ž-é výsledky, žiadanosť* -i ž.: ž. *značky; ž. absolventov na trhu práce*

žiarobetón -u m. stav. suchá al. zvlhčená zmes, z ktorej sa vytvára monolitická výmurovka priamo na mieste použitia odolávajúca vysokej teplote: ž. *pre kachliarske účely, vysokohlinitý ž.*; **žiarobetónový** príd.: ž. *rošt, ž-á zmes*

žiaropevný príd. zachovávajúci si pevnosť v žiare: ž-á *ocel, ž-á zliatina, ž-é sklo, ž-é materiály*; **žiaropevnosť** -i ž.: *vplyv chýb na ž. zvarových spojov*

žiarorúrový príd. obsahujúci rúr(k)y odolávajúce vysokej teplote: ž. *kotol*

živičník -a m. **1.** drev. šošovkovitá dutina v dreve obsahujúca živicu **2.** austrálska rastlina stromovitého charakteru obsahujúca množstvo živice, bot. *Xanthorrhoea*

Matej Považaj

KS

Z WEBOVEJ PORADNE

Prečo sa rizoto píše s mäkkým i a ryža sa píše s ypsilonom? – Pravopis slova *ryža* sa v slovenčine ustálil s ypsilonom pravdepodobne pod vplyvom latinského botanického názvu rastliny *Oryza*, ktorý pochádza z gréckeho *oryza*. Slovo *rizoto* je novšie, prevzali sme ho z taliančiny, kde má podobu *risotto*. V slovenčine sa toto slovo zdomácnilo podľa výslovnosti na *rizoto*, pričom sa v ňom ponechalo pôvodné písmeno *i*.

Od podstatného mena Lučenec máme prídavné mená lučenský aj lučenecký. Môže byť potom aj dvojtvar zvolenský/zvolenecký? – Pri niektorých miestnych názvoch utvorených príponou *-ec* sú v súčasnosti kodifikované dve podoby vzťahových adjektív. Obe sú utvorené priamo od názvu, ale v jednej podobe sa zachováva prípona *-ec* a vzťahové adjektívum sa tvorí príponou *-ký* a v druhej podobe sa prípona *-ec* z miestneho názvu vynecháva a vzťahové adjektívum sa tvorí príponou *-ský/-sky*, napr. *Babinec* – *babinecký* i *babinský*, *Drienovec* – *drienovecký* i *drienovský*, *Jablonec* – *jablonecký* i *jablonský*, *Jelšovec* – *jelšovecký* i *jelšovský*, *Lučenec* – *lučenecký* i *lučenský*. Spracovanie vzťahových prídavných mien ako dvojtvarov vychádza z toho, že obe podoby sú správne utvorené (postupmi, ktoré sa používajú pri tvorení slov v slovenčine) a obe sa používajú v jazykovej praxi.

Názov mesta *Zvolen* však nie je zakončený na *-ec* a nemožno pri ňom uplatniť postupy tvorenia vzťahového prídavného mena, aké sa použili pri názve *Lučenec*. Od názvu mesta *Zvolen* sa tvorí vzťahové prídavné meno príponou *-ský*, t. j. *zvolenský*.

Prečo sa píše prídavné meno jednoškrvná so zdvojeným n? – Prídavné meno *jednoškrvný* sa píše s dvoma *n*, lebo je utvorené pridaním prípony *-ný* k základu *jednoškrvn-* (prídavné meno je utvorené zo

spojenia *jedna škvrna*). Spoluhláska *n* sa podobným spôsobom zdvojuje v prídavných menách ako *ranný, plátnený, kamenný, bylinný* utvorených z podstatných mien *ráno, plátno, kameň, bylina*, ktorých základ obsahuje spoluhlásku *n* alebo *ň* (na rozdiel od prídavných mien *sklený, drevený*, ktorých základové slová *sklo, drevo* neobsahujú spoluhlásku *n*). Skutočnosť, že živočích má jednu škvrnu, by sa z jazykového hľadiska mohla vyjadriť aj prídavným menom *jednoškvrnový*, utvoreným príponou *-ový* (*jednoškvrnový – jednoškvrnová treska*). V zoologickom názvosloví sa však bežne používajú prídavné mená s príponou *-ný*, napríklad *tetra červenoškvrná, živorodka jednoškvrná, treska jednoškvrná*.

Aké je správne oslovenie ženy, ktorá má vojenskú (služobnú) hodnosť poručíka, kapitána, majora a podobne? – Názvy povolání a funkcií, ktoré zastáva žena, sa v slovenčine prechylujú. To znamená, že žena v riadiacej funkcii sa nazýva *riadiateľka*, žena zastávajúca funkciu primátora je *primátorka*, žena vo funkcii konateľa nejakej spoločnosti je *konateľka*, absolventka psychológie je *psychologička* a pod. Aj názvy vojenských hodností, ak ich zastáva žena, uvádzajú sa v ženskom rode: *poručička, kapitánka, majorka*. Tieto prechýlené podoby sa uvádzajú pri heslách *poručík, kapitán a major* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) i v Pravidlách slovenského pravopisu (2000).

Koľko pádov je v slovenčine? Koľký pád je lokál a koľký je inštrumentál? – Súčasná slovenčina má 6 pádov. Na rozdiel od češtiny, v ktorej naďalej funguje vokatív (po starom 5. pád), v slovenčine sa zachovali vokatívne tvary iba pri niektorých slovách z rodinného domáceho okruhu (*švagre, synku, chlapče, priateľu, človeče, kmotre, sváku*), pri oslovení umelcov *majstre* a v náboženských textoch pri oslovení Boha – *Bože, Otče, Pane, Duchu Svätý* a Ježiša Krista – *Ježišu, Synu Boží, Spasiteľu, Tešiteľu* atď. Nové vokatívne tvary sa už netvoria. Kategóriu pádu v slovenčine tvorí v súčasnosti iba šesť pádov: *nominatív, genitív, datív, akuzatív, lokál, inštrumentál*. Na oslovenie sa dnes okrem uvedených prípadov používajú tvary nominatívu. V školskej praxi sa jednotlivé pády pomenúvajú názvami (termínmi), ktoré

majú pôvod v latinčine, nie číslami. Takto si to žiaci osvojujú od prvého stretnutia s kategóriou pádu a takto sú pády označené aj v súčasných príručkách spisovnej slovenčiny. Keď niekedy preda len označujeme jednotlivé pády číslami (napríklad pri vysvetľovaní gramatických javov niektorým starším ľudom, ktorí ich latinské názvy nepoznajú), na pomenovanie lokálu sa naďalej používa spojenie 6. pád a na pomenovanie inštrumentálu sa používa spojenie 7. pád.

Aký význam majú slová činžiak a panelák a ktoré z nich je spisovné? – Obe slová sú spisovné, ale majú hovorový charakter. Význam slova *činžiak* bol pôvodne „nájomný dom“. Majiteľovi bytového domu platili nájomníci bytov nájomné, takzvanú *činžu*, podľa čoho sa takýto dom nazval *činžiak*. Štylisticky neutrálne synonymá hovorového výrazu *činžiak* sú *obytný dom*, *bytový dom*, *bytovka*. Slovom *panelák* sa pomenúva dom postavený z panelov a jeho štylisticky neutrálne synonymum je *panelový dom*. Vysoký dom sa nazýva *výšková budova* alebo hovorovo *vežiak*.

Je správne vyjadrenie dať niečo na rováš (na oplátku za niečo)? – Slovom *rováš* sa pôvodne pomenúvala jednak štvorhranná latka alebo palica, na ktorú sa v minulosti zárezmi značilo zaplatenie daní aj dlh v krčme, ako aj samotné zárezy na palici. Z pomenovania palice so zárezmi *rováš* pochádza aj zvrät *mať (u niekoho) niečo na rováši* s významom „previniť sa voči niekomu, dlžiť mu ospravedlnenie, nápravu a pod.“, ktoré sa používa dodnes. V minulosti sa používali aj spojenia *dať niečo na rováš*, *brať niečo na rováš*, *kupovať niečo na rováš*, *žiť/piť na rováš* s významom „na dlh“, nie „na odplatu, na revanš“ (porov. spracovanie hesla *rováš* v slovníkoch slovenského jazyka).

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300